Наприкінці XIX століття в Царському Селі влітку алеєю двірцевого парку прогулювався молодий цар Микола II. Цар був у цивільному костюмі, з тростинкою, і здавався дуже несолідним. Позаду, на певній відстані, йшло кілька наближених, а поряд, теж трохи позаду, царя супроводив одягнутий за формою старий гладкий міністр землеробства і державного майна. Він шанобливо доповідав цареві. В доповіді було щось не дуже, певно, приємне, тому міністр зробив тактовну паузу.

— Знов що-небудь неприємне? — запитав цар.

— Так, ваша величність. Тисяча вісімсот дев'яносто другого року я мав честь доповідати померлому в бозі августі-шому батюшці вашої величностіЗ про підлу кампанію, зняту в іноземній пресі з приводу нашої недостатньої начебто уваги до такого собі садовода Мічуріна, якого вони іменують великим селекціонером. Зараз, на превеликий жаль, вони знову зчинили галас.

— Що ви кажете? — здивувався цар.

— Більше, ваша величність. Нам відомо, що, спонукувані, без сумніву, комерційним інтересом, до цього Мічуріна вже приїхали або, в усякому разі, їдуть з-за кордону два визначні іноземці, можливо, теж вчені. Хто знає?..

— Де він живе, цей садовод? — запитав цар.

— В місті Козлові4, Тамбовської губернії. Цар здригнувся від несподіванки й зупинився.

— Ну, ви подумайте! В Козлові — вчений! От не чекав! Хм! Все це дуже неприємно. Що ви думаєте з цього приводу?

— Я гадаю, ваша величність, що, може б, справді... а також беручи до уваги, що до нього їдуть оті... то, може б, Анну5...

— Абсолютно вірно! — сказав цар.— Мені дуже приємно, що наші думки збігаються. Іменно Анну третього ступеня або землеробський хрест. Це ж дуже незручно... Боже ти мій, вже їдуть, кажете? Хм... Бачите, вже їдуть... А що він там, в Козлові, робить, цей учений?

— Селекціонер-оригінатор, ваша величність,— значуще пояснив міністр.

— А-а! — сказав цар тоном обізнаності.— Ну... ну, тоді напевно Анну. А якщо зманюватимуть за кордон,— не пускати. Сповістіть про це тамбовського губернатора. Хм...

— Чортзна-що робиться! — занепокоївся тамбовський губернатор, одержавши раптом спішне повідомлення.

Він купався, зайшовши по груди в річку, і, поринаючи й надовго зникаючи під водою, а то виринаючи знов з пирханням та кректанням, невдоволено кричав до тих, що були на березі:

— Чому я, губернатор, маю дізнаватись останнім, що в мене в губернії об'явився вчений?

— Пробачте! — виправдувався з берега голова губернської земської управи6.— Але ж це справа остільки непевна, хоч я, між іншим, кілька раз запитував...

На цих словах голова губернського земства проколов наскрізь поглядом інспектора землеробства Марфіна, що теж стояв тут, на березі.

Однак Марфін не втратив мужності:

— Вибачте, я доповідав неодноразово, що ця справа садовода Мічуріна надзвичайної ваги...

— Годі! — пирхнув губернатор, виринувши з води, й щосили ляснув себе долонею по плечу, відганяючи ґедзя.— Скал он!

— Слухаю! — обізвався від коляски молодий чиновник особливих доручень Скалон.

— Негайно виїздіть у Козлов. Вручіть садоводу нагороду, а справника7 Хренова попередьте, що вже їдуть!..

Проказавши це, губернатор набрав повен рот повітря й, міцно затиснувши ніс пальцями, зник під водою,— плавати він не вмів.

В Атлантичному океані посувається на схід пароплав. Поступово віддаляючись до берегів Європи, він обертається на маленьку цятку. Цятка ця пересувається по земній кулі через весь океан, Західну Європу, через кордон, по розлогих російських просторах і зупиняється в ледве помітному про-вінціальному місті — Козлові.

На повитій диким виноградом просторій веранді коз-ловського міського голови Бикова п'ють чай з варенням і вершками. Донька Бикова грає на піаніно. Раптом у зелений, запашний, ягідно-музичний світ вриваються шум, голоси, кроки й на веранді з'являються Биков і Семен Семенович Хренов — місцевий справник.

Биков. Рубайте мені голову,— нічого не розумію.

Бикова. Що трапилось?

Биков. Прибув чиновник особливих доручень від губернатора з урядовою нагородою, вгадайте кому? Мічу-ріну!

Всі. Мічуріну?

Отець Христофор. Як Мічуріну? За що? Голова земської управи Полубояринов, Почекайте, почекайте, дозвольте... Бикова. Яким чином? Чому?

Хренов. За особливі заслуги в справі садівництва. Предводитель дворянства Соколов-Орлов. Цього не може бути! Це якась помилка. Отець Христофор похитав головою. Полубояринов. Абсолютно.

Соколов-Орлов. Ні, ні... Панове! Тут щось не те. Я розумію, сад купця Філіппова, сад Дюльно, нарешті, сад отця Христофора!.. Отець Христофор!

Отець Христофор. Содом і Гоморра8.

Хренов. Заздрісно? Так я вам більше скажу... Зараз до нього їдуть з Америки два американці.

Полубояринов. Що ви кажете?

Соколов-Орлов. Що ви кажете?

Бикова. Американці?

Хренов. Так. Вчені. (До Бикова.) Поїхали! Биков. Почекайте.

Бикова (помітивши на вулиці Мічуріна). Боже мій! Погляньте. Знов щось тягне! Биков. Хто?

Бикова. Мічурін! (До справника.) Семене Семеновичу, припиніть цей нігілізм хоч би на три дні. Знову сам тачку везе. Адже це можуть побачити!9

Хренов. Але ж я не можу йому заборонити... Зникаю!

Биков. Почекайте. Щось треба зробити. Не можна ж допустити, щоб він опинився в такому принизливому становищі перед іноземцями, коли він вчений і кавалер орденів. От історія!

Входить чиновник особливих доручень Скалон.

— Здрастуйте, панове!

Поминаючи садибу міського голови, Мічурін і його дружина не чули, що говорилось про них на повитій диким виноградом веранді. Вони були такі зосереджені, що не помітили навіть і самої садиби.

Цілу осінь і весну вони "перевозили" сад на нове місце, тягаючи молоді деревця просто на вл ній спині. Вони не були багатіями. Зараз вони переносили ешту своєї невеличкої оранжереї.

— Тобі не важко?

— Ні,— сказала дружина,— а тобі?

— Ні. Я все думаю. Все думаю, думаю...

Промчав у прольотці, на прекрасному рисаку, справник.

На тихій, поросліій травою вулиці, проти відчинених воріт, за якими сад, а за садом будиночок, зупинилась візнича прольотка.

В прольотці — два американці, професор Майєрс і ділова людина Берд, яких зразу можна пізнати по особливій манері триматися спокійно й самовпевиеио. Третій, теж американець, що сидить в окремій колясці, не має такої солідності, зате його американізм підкреслений сміливою

картатістю одягу, яскравістю взуття й безліччю олівців у боковій кишені. Він був перекладачем з усіх мов на всі мови. І хоч, як здебільшого й буває в таких випадках, жодної мови він до пуття не знав, проте взаємно зацікавлені в перекладі сторони загалом його розуміли, як розуміють мисливці всього світу натренованого нервового собаку по гавканню, тремтінню м'язів та багатющому виразу очей.

— Хау ду ю ду!* Слухайте! Хеллоу, хеллоу!** Тут живе містер Мічурін? — голосно запитав він, побачивши людину в саду біля відчинених воріт.

— Кажу, тут. Чого ж кричати? — образився візник.— Онде сам стоїть. Ото диво...

— Так, тут,— відповів Мічурін і підійшов до іноземців.

— Панове, ми приїхали,— сказав перекладач.— Пліз***, прошу вас! — Перекладач показав Мічуріну, що тільки-но підійшов, на обліплені безліччю ярликів чемодани й повів американців у двір до будиночка. Мічурін узяв чемодан і пішов за ними.

Майєрс. Як все незвичайно!

Б е р д. Я не бачу тут нічого незвичайного, крім пороху і вибоїн. Чорт мене поніс у цю діру. М а й є р с. Ви засмучені?

Б е р д. Я не бачу тут ознак діла. Фу! А-ай! Фу-х-ху. Мені здається, що ми не туди попали.

Майєрс (перекладачеві). Скажіть, хай доповість.

Перекладач (Мічуріну). Пліз, можна бачити містера Мічуріна?

М і ч у р і н. Можна. Я Мічурін.

Перекладач. Ви Мічурін? Містер Майєрс, це містер Мічурін!

Майєрс, Б е р д. Справді?.. Містер Джон Мічурін? Майєрс. О, пардон, бога ради.

Б е р д (кидається до Мічуріна і, вириваючи в нього один чемодан, перекладачеві). Чорт вас забери! Беріть чемодани! Я вас прожену нарешті. Дайте чемодани!

Перекладач. Дайте чемодани! Містер Мічурін, бога ради!

Б е р д. Тисяча чортів. Містер Мічурін! Це оригінально. Так!

Перекладач. Пан Берд каже, що це дуже оригінально. Він сам теж любить носити чемодани. (Берду.) Я кажу, що ви теж любили колись носити чемодани.

Мічурін. Це дуже похвально.

Перекладач. Містер Берд з цього почав кар'єру. Мічурін. Так... Ну, що ж. Похвально. Майєрс. Здрастуйте. Професор Майєрс. Франк Майєрс, із Сполучених Штатів Америки. Мічурін. Дуже радий.

Перекладач. Із Сполучених Штатів Америки, Юнайтед Стейтс. Директор інституту землеробства. Майєрс. Містер Берд. Мій друг. Берд. Берд. Уоллес Берд.

Перекладач. Містер Уоллес Берд, багата людина Америки.

Майєрс. Я спеціально приїхав.

Перекладач. Містер Майєрс спеціально приїхав до вас на кращому пароплаві Америки, де люкс.

Мічурін. Дуже приємно. Я дуже радий.

На веранді з'являється Олександра Василівна.

Мічурін. Прошу. Моя дружина. Олександра Василівна, мій кращий друг і помічник.

Берд. Берд.

Майєрс. Майєрс. Це прекрасний день, місіс Мічурін. Олександра Василівна. Прошу, цебто... дякую.

Перекладач. Містер Майєрс говорить, що він захоплений взагалі.

Б е р д. Містер Мічурін... Пробачте... (До перекладача.) Спитайте, однак, чи той це Мічурін.

Перекладач. Містер Мічурін, містер Берд цікавиться, чи не живе тут поблизу інший містер Мічурін?

Мічурін. Не знаю, не чув.

Перекладач. Містер Берд цікавиться: цей дворик і є той сад, про який^ми читали в Америці? У вас є інший великий сад?

Мічурін. Великий? Чому великий? Ви приїхали дивитися мій сад? Прошу вас.

І Мічурін повів американців у сад. Олександра Василівна йде в будинок. Входять Терентій, Буренкін та візник.

Т е р е н т і й. Вигадка, й більш нічого.

Буренкін. Вся пошта гуде.

Візник. Кажуть, власноручно сам цар...

Терентій. Цар?.. Брехня. Не може бути, щоб цар та знав, що є місто Козлов. Нема таких царів!

Буренкін. Не місто взнав, а, Івана Володимировича.

Терентій. Мели.

Візник (до Буренкіна). Скликав міністрів кабінет... Дайте йому, каже, золота, срібла, скільки забажає. Нехай, каже, купається в молоці, тільки не пускайте, каже, за кордон. Он як!..

Терентій. За кордон такого лайливця, коли б я був царем, і я б не пустив.

Візник. Так. А той передав губернатору. Терентій. Це ж який?..

Візник. Не знаю. А той уже, значить, справнику нашому, шкурі. Ось він, хижак.

Швидко входять Биков і Хренов. Хренов. Що передавали? Хто? Кому?.. Стій! Візник. Нагороду. Хренов. Яку? Хто сказав?..

Візник. Чиновника цього губернаторового з вокзалу хто віз? Я!

Хренов. Ну... Візник. А після мериканців. Хрєнов, Биков. Яких? Де вони?.. Візник. Котрі мериканці? Хрєнов. Так.

Візник. Тута. А губернаторів, отой, у готелі. Хрєнов (до Викова). Всі знають!..

В і з н и к. Як не знати. Сам казав. У вас, каже, знаменитий садовод. Нагорода йому від царя дуже спішна. Це отой губернаторів...

Биков. Збожеволіти!

Хренов. Американці де?

Візник. В саду. Онде речі. А самого повели в кущі. Биков. Провалитись!

Хренов. Голубчики, що ж це робиться! Пошта гуде, готель шушукає! Один тільки я нічого не знаю! Биков. Самі винні.

Х р є н о в. Я винний? Облиште. А хто сказав: скорий поспіх — людям посміх? Хто затримав мене — ви?! Треба було відразу цього губернаторського хлопчиська в коляску й сюди. А не варення варити.

Биков. Значить, я винний? Дякую вам. Адже це пряма ваша справа!

Х р є н о в. Моя, звичайно. Ой голова болить, рятуйте... Входить Олександра Василівна.

Олександра Вас и л і в н а. Пано-ове... Що з вами? Здрастуйте.

Х р є н о в. Нам потрібний пан Мічурін. Биков. Доброго ранку!

Олександра Василівна. Прошу зайти. Він буде дуже радий.

Т е р е н т і й. Зрадіє... Тьху... брехня! Хренов. Пробачте, де він?

Олександра Василівна. В саду. До нього приїхали начебто здалеку.

Биков. Яка неприємність!

Олександра Василівна. Не лякайте. Щось трапилось?

Биков. Ваш чоловік одержує нагороду.

Олександра Василівна. Слава богу! Він буде щасливий. Я так цього хотіла, так хотіла! Одну хвилинку... (Іде в кімнату.)

Биков. Ох, не гаразд! Головне — було б через що.

Х р є н о в. Все незрозуміло на цьому світі!.. В готель швидше!

Минуло довгих дві години.

Глибоко вражений стояв перед Мічуріним професор Май-ерс. Вражений був і Берд. Вони щойно повернулися з саду

Майєрс озирався на всі боки, не вірячи власним очам і хвилюючись тим хвилюванням, яке переживають люди в присутності великої людини.

— Те, що я бачив, геніально. Ви, містер Мічурін, дивовижна людина, і я вже ніколи вас не забуду. Я кажу, варто було приїхати з Америки, щоб потиснути вашу руку. Я щасливий!

Олександра Василівна. Правда? Майєрс. Так. Це правда.

Олександра Василівна. Ви сказали, що ви щасливі...

Перекладач. Так, містер Майєрс сказав, що це геніально і що він щасливий бути вашим сучасником взагалі.

Олександра Василівна. Я заплачу. Мічурін. Сашо, заспокойся. Це так говориться. Це люб'язність.

Олександра Василівна. Але це так хороше. Як радісно, коли люди люб'язні!

Перекладач повторює фразу за фразою. Мічурін. Ні, що ви. Це тільки початок! Олександра Василівна. Боже мій! Мічурін. Сашо...

Олександра Василівна. Іване, я щаслива... Спасибі вам... Я щаслива це чути. Мені так цього хотілося, мені так цього хотілося! Адже так мало щастя!.. . Мічурін. Ну, що ти говориш, їй-богу. Насправді вони не щасливі. Базікання одне.

Берд. Цікаво, про що вони говорять, Майєрс. Що вони говорять?

Перекладач. Вони говорять...

Мічурін. Слухайте, не перекладайте цього... Це дуже приватна розмова. Сашо...

Олександра Василівна. Ну, добре. Я піду. Мічурін. Ні. Чого ж?

Олександра Василівна. Вони сказали, що вони щасливі. Боже мій!.. Ти чув, що вони сказали?.. Вони сказали — це надзвичайно.

— Так, це грандіозно,— сказав Майєрс і потиснув збентеженому Мічуріну руку. В голосі невтомного шукача рослин звучало таке справжнє почуття, що навіть перекладач схвилювався.

— Це грандіозно своєю силою, глибиною задуму й перспективами,— казав Майєрс.— Признатись, я ще не все зрозумів. Але я вперше відчув, що може людина! Це майже надприродно.

Берд схвильований був трохи по-іншому. Його вразила не сама ідея, не поле благородних битв людини-творця з природою. Берд був людиною іншого складу, діловою людиаріо, як любив він говорити про себе. В саду Мічуріна він угледів великий бізнес і вже навіть прикинув у думках усі можливості цього сміливого починання для фермерів Північних Штатів і Канади.

— Так, це надзвичайно,— сказав він шанобливо.— Я приїхав сюди, щоб передати вам подяку всіх садоводів Канади за вашу вишню. Цього року в Канаді вимерзли всі вишні. Лишилась тільки ваша. Це знаменито! Адже правда?

Перекладач повторює фразу за фразою.

Мічурін. Так? Я дуже радий.

Олександра Василівна. Ну, як тобі не соромно? Не можна ж так, Іване.

Мічурін. Зажди. Я говорю — я дуже радий. Терпіти не можу ніжних сортів.

Перекладачко Берда). Він говорить... Взагалі він... Йому щось не подобається.

Берд. Уелл*. Містер Мічурін, поясніть, однак, чому ми не бачимо ваших лабораторій? Де ваші робітники?

Перекладач перекладає фразу за фразою.

М а й є р с. Так. Невже ваш уряд...

Мічурін. Мій уряд садовою справою не цікавиться. Берд. Дуже дивно і безглуздо.

Саме в цей час до співбесідників швидко підійшов чиновник особливих доручень, що прибув від тамбовського губернатора. Спинившись перед професором Майерсом, він поспішливо почав рапортувати:

— За указом його імператорської величності государя імператора Миколи Олександровича...

— Прошу вас. Що ви хочете?— зніяковів професор Майєрс.

— ...маю честь вручити вам, пане Мічурін...

— Пліз... Ось Мічурін,— сказав перекладач. Чиновник сторопіло обернувся до Мічуріна. Для цього

йому довелося зробити поворот праворуч, два кроки вперед і почати промову спочатку.

— За указом його величності государя імператора Миколи...

— Що-о?— З тихої і навіть млявої людини Мічурін обернувся раптом на розлюченого бійця. Але він подолав гнів, що спалахнув так несподівано, й застиг у такій напруженій позі, ніби йому прибили ступню цвяхом. Чиновник стояв на зламаній лілії.

— ...государя імператора Миколи Олександровича, маю честь вручити вам, пане Мічурін...

— Що вам треба?

— ...орден святої Анни третього ступеня!

Мічурін взяв орден і, ховаючи його, сказав чиновникові ввічливо й тихо, силкуючись навіть посміхнутись, щоб гості нічого не помітили.

— Слухайте. По-перше, дякую государеві. По-друге, стійте й не ворушіться, бо інакше я... ображу вас дією... Чорт вас забери, де ви стоїте? Обережно! Ви наступили мені на серце!

Розгублений чиновник зробив непевний рух.

— Обережно!

— Вибачте...

— Тереитію, проведи пана... Ось, полюбуйтесь,— сказав він американцям, коли чиновник пішов. Лілія була зламана при самому корені.

— Який жаль! Це фіалкова лілія, панове, унікум. Бачите... А запах! Відколи світ існує, люди не знають запаху лілії. І знаєте чому? Його не було.

— Абсолютно вірно. Лілії не пахнуть або пахнуть гниллям.

— А от понюхайте, а?— Мічурін пожвавішав.

— О-о, містер!

— Тож-то.

— Чудово!

— Це справжня епопея,— сказав Мічурін.— Я вивів її з жовтої і шарлахової лілії Тунберга. Гібриди першого й другого поколінь, в третьому поколінні з'явились поодинокі лілові екземпляри, пилок чорний і, як бачите, цей запах. Чотири нових ознаки! Я взявся ліпити нову рослину, створювати нову породу. Беру для схрещування рослини різних видів і навіть думаю спробувати — різних родів... І, по можливості, з різних віддалених місцевостей.

— Чому?

— Зараз поясню.

В суміжному саду, за кущами, спираючись на пліт, трубкою приставивши до вуха широку долоню, весь обернувшись на слух, роззявивши рот навіть, стояв отець Христофор. Він стояв тут уже давно, від початку відвідин. Почувши останні слова Мічуріна, Христофор перехрестився.

— Послухайте мене, містер Мічурін,— сказав рішуче Уоллес Берд.— Я все зрозумів. Це не ваш масштаб. Ви загинете тут. Вам місце в Америці.

— Ні.

— Іване Володимировичу...— з докором обізвалась дружина, побоюючись раптової категоричності й різкості цього "ні".

— Помовч...

— Подумайте,— сказав Майєрс.

— Бачите, професоре,— сказав Мічурін.— Це місце м

Я його знаю. Тут робив мій батько, дід. Звичайно, для досліджень цікаво мати весь світ.

— Ну, звичайно.

— Хвилиночку...

— Пардон*.

— Так. Потрібен весь світ, щоб збагнути до кінця цей мій сад отут.— Мічурін постукав палицею по землі.

— Подумайте.

— Ні, ні. Я залишусь тут.

— Іване Володимировичу...

— Я тут чекатиму, поки не вийде по-моєму.

Мічурін подивився на сад. Його обличчя набрало звичайного виразу заклопотаності й суворого замислення.

— Тут, панове, розрахунок на досвід і терпіння. А терпінням я запасся на сто років!

— Містер Мічурін, я вам ще раз кажу,— ваше місце в Америці,— сказав Берд, коли перекладач замовк.— Ми цій справі надамо нашого розмаху. Весь цей сад ми навантажимо на пароплав.— Берд говорив з такою спокійною певністю, начеб сад уже вантажили на пароплав.

Мічурін заперечливо похитав головою.

— Ви побачите, як живе в нас містер Бербанк10. Ви будете мати вісім тисяч доларів на рік, лабораторії, сто помічників!— Берд пішов в атаку.— Я куплю все це!

— Ні,— спокійно відмовив Мічурін.

— Вам шкода розлучатись з цим ландшафтом? Гаразд. Ми вам зробимо в Америці такий самий.

— Ні.

— Гаразд. Я зрозумів все і кажу відверто: ви більше Бербанка.

— Не знаю. Не міряв,— сказав Мічурін і звернувся до Майєрса:— У Бербанка тепло. Встромив ломаку в землю — цвіте. Моя стихія — північ. Холод. Плодоносний світ я посуваю на північ. А це — головне.

— Десять тисяч!— сказав Берд.

Майєрсу було, мабуть, соромно за свого товстосума. Він був справжній вчений, закоханий в науку. Йому хотілось відвернути розмову.

* Вибачаюсь (франц.).-г— Ред.

— Це надзвичайно!— сказав він Мічуріну, ще раз оглядаючись на сад.— Я об'їхав усю планету. Я бачив рослинний світ, але найголовніше про нього я збагнув тут.

— Ви золота людинаї— не витримав Берд.— Я кажу відверто.

— Я руська людина,— тихо сказав Мічурін.— І нема таки*х ні грошей на світі, панове, ні пароплавів, які могли б підняти мене. Як же я вивезу

сад? Адже це батьківщина моя, це справа мого народу. У мене вже сотні наслідувачів. Ні, це не те, панове...

Берд. Подумайте.

Перекладач. Що ви робите! Ви втрачаєте бізнес. М і ч у р і н. Ні, ні. Це не та розмова. Це мене пригнічує. Годі.

Олександра Василівна. Іване, адже вони нічого не сказали. Вони сказали — подумайте.

М і ч у р і н. А я їм скажу: нехай приїжджають через двадцять років. І хай не пригнічують мене своїми грошима, хай їм чорт... (До перекладача.) Це ти їм вдома перекладеш.

Берд. Що він сказав?

Перекладач. Я... Він говорить... Я не зовсім зрозумів.

— Містер Мічурін, ще...— сказав Берд.

— Ні... Навіщо ж?

— Містер Мічурін сказав, що в нього інший інтерес.

— О, вибачте. Дуже шкода. Американці почали прощатись.

Раптом пролунав постріл. Мічурін подивився в напрямі саду й, попрощавшись поспіхом з гостями, зник у саду.

Сторож Терентій біг з дробовиком, який ще курів, навздогін за дітьми. Невблаганні садові пірати — хлопчаки — падали з яблунь, скакали через огорожу й тікали, збиваючи куряву на дорозі.

Перехопившись через тин, Мічурін погнався за хлопцями. Ось він майже наздогнав одного.

—— Ай-ай-ай!.. Не буду!..— злякано вереснуло білоголове хлоп'я.

— О-о! Я тобі...— Мічурін спіткнувся й упав на курну дорогу.

Змучений і втомлений стояв він біля веранди перед зламаною лілією.

Смеркало. В саду було тихо, як у покинутому царстві. Олександра Василівна сиділа на лавочці в глибокій і гіркій задумі. Американців уже не було.

Мічурін довго дивився їм услід, як дивиться самотній остров'янин в безмежжя морської далини, де зникає корабель з білими вітрилами надії. І раптом він цілком ясно відчув себе на земній кулі в цій загубленій далеко від широких шляхів глушині. Ним опанував напад гнітючої туги й терпкої гіркоти. Він озирнувся.

— Чого ти на мене дивишся? Ну, чого?

— Нічого,— тихо відповіла дружина.

— Нічого? Що — нічого? Ну?

— Облиш мене, дай спокій.

— Облиш ти мене в спокої. Я знаю тебе. В Америку захотілось!

— Ти збожеволів. Хто тобі сказав?..

У Олександри Василівни навернулись сльози.

— Чого ти плачеш? Ну, чого ти плачеш?

— Ох,— Олександра Василівна відвернулась, затуливши лице руками.— Нерозумна ти людина...

— Що? Повтори, що ти сказала? Ну, повторіть мені, що ви сказали!..

— Облиште мене... Не кричіть...

— Я не кричу, я стогну! Ой-ой-ой! Яку лілію розтоптали, ох!.. Терентій!— Мічурін схилився над лілією й почав обережно обгортати її землею, бинтувати, підв'язувати. Потім, заспокоївшись, подивився на Олександру Василівну й посміхнувся:— Ну, годі плакати, Сашо, чуєш? Поплакала й досить... Ну її, ту Америку... подумаєш!.. А як я їм добре сказав, пригадуєш? Приїздіть, кажу, через двадцять років. Терентію! Ага, давай, давай його!— скрикнув раптом Мічурін, побачивши, що Терентій тягне заводіяку яблучних злодюжок — десятирічного хлопця.

Побачивши Мічуріна, хлопець заборсався в руках Тсрсн-тія, як тигреня, заборсав ногами, руками, головою, коліньми, закричав, заверещав, і в такому стані з великими труднощами приніс його Терентій на руках і поставив перед Мічуріним і його дружиною. З Терентія градом котився піт,— такий дужий і спритний був хлопець і таким великопристрасним був його відчай. Хтозна-скільки тривала б ця боротьба, коли * Мічурін не крикнув на хлопця:

— Цить!

Хлопець вмить замовк. Розкривши рот і очі, з яких все ще ринули дитячі сльози, він застиг у гіркому заціпенінні перед грізним хазяїном яблук.

— Ходім чай пити,— сказав тихо, зовсім по-дружньому Мічурін і повів хлопця в кімнату.

В маленькій їдальні Мічурін посадовив хлопця Павлушу за стіл. Олександра Василівна почала наливати чай з самовара, поставленого Терентієм на середину стола.

— От такий пройдисвіт був батько, такі й діти. У, звірюка!

— Не сопи, годі. Дивись на мене!— сказав Мічурін хлопцеві.— Бити не буду. Ану, подивлюсь, чого це в тебе живіт такий великий.

Мічурін видобув з-за пазухи в Павлуші яблуко.

— От бачиш? Це що? Ну? Чого ж ти мовчиш? Що це?х

— Яблуко.

— Яке?

— Кисле.

— Зелене.

— Ох, негідник!— не витримав Терентій.

— Помовч.

— Ну й мовчу.

— Ну й мовчи!— скипів раптом Мічурін.

Терентій махнув рукою, ненависно й люто глянувши-на хлопця.

— Мовчу.

— Терентій!!!

— Пху, господи... Ну що? Ну, Терентій!

— Помовч... що, теж в Америку закортіло?

— Та на біса вона мені, ваша Америка. Самі не поїхали, от тепер злоститесь на всіх.

— Що? Що ти сказав?

— Мовчу.

Мічурін подивився на Терентія вкрай сповненим люті поглядом, але Терентій — що робило йому честь — витримав цей погляд. Це була непередавана мовчазна дуель двох трудівників, що глибоко люблять один одного, двох чесних і благородних людей, в яких у повсякденному житті було на жаль, безліч причин не бути ні лагідними, ні добрими.

— Про що ж я хотів сказати?.. Ага... Так... Це яблуко,— звернувся Мічурін до хлопця, ніби щойно повернувся з далекої подорожі,— це найдосконаліший плід землі, хлопче. Дивись, яка краса, яка благородна форма. Який скарб, як добре заховала природа сім'я життя... Це цілий світ. От. А ти зруйнував цей світ, зіпсував його,

Мічурін розрізав яблуко ножем і дав половину хлопцеві.

Хлопець тримав у руці "півсвіту", і якесь невиразне заціпеніння, немовби передчуття розуміння, скувало його рухи^ Не змигнувши, широко розплющеними дитячими очима дивився він на вченого.

— Дивись,— сказав Мічурін серйозно й проникливо,— цьому яблуку нема ціни. Розумієш? З насіння цих яблук я виведу таке дерево, якого

світ не знав... За ним вже з-за кордону приїздять. Але я — ні. Я все це для тебе готую. Але зараз це ще не готове. Зрозумів? Прийде час — все віддам. Приготую, поставлю столи на весь сад...

— Дурниці,— сказав Терентій.

— Терентію!

— Господи!— перехрестився Терентій.

— Скажи всім хлопцям,— лагідно проказав Мічурін до Павлуші,— що це все для вас, для майбутнього. Ну от... Так... Ну, а коли вже невидержка,— крадьте у батюшки.

— У батюшки красти гріх,— сказав Павлуша.

— Пусте! Я тобі більше скажу. Батющині яблука, вони, я гадаю, ні на що інше не годящі. На, пий чай. Бери повидло... Ну, на... Чому ж ти не береш? Ну?

Але хлопець знітився, загорлав не своїм голосом і прожогом вискочив з кімнати. Терентій кинувсь навздогін.

Перебігши сад, Павлуша перестрибнув через огорожу в кущі, де чекав на нього цілий гурт його вірних друзів. Відбігши зід огорожі кроків на сто, гурт спинився біля річки послухати розповідь Павлуші.

— Ну що, дуже бив?— запитав у Павлуші білявий хлопчик.

— Здорово, мабуть, попало?

— Не бив. Аж ніяк не бив. Ху!..

— Не бреши!

— Ось тобі хрест! Ти, каже, біжи до батюшки красти... Ху!..

— От старий чаклун!

— А я кажу, в батюшки гріх красти.

— Ну?

— Еге ж. То він тоді як глянув на мене та як набрав повидла, того, що мати купує щурів труїти, та як покладе передо мною, та як гаркне на мене — їж! А я як крикну, та як скочу, та прожогом у вікно! Та як побіжу! І-іх! А він як закричить — всіх, каже, вас перетрую! Он що...

— Ех! От вусатий!

— А що він про батющині яблука казав?

— Каже, крадьте у нього. Від батюшки гріха не буває. Це все брехні, каже.

— Бреше вій, довговусий.

— Бреше, тарганюка!

— Бреше! Мати казала, що в батюшки тільки-ио зачепи, зразу рука всохне.

— Та ну...

— От тобі й ну...

Терентій на веранді змішував парникову землю різних сортів. Край відчиненого вікна майстерні Мічурін, буркочучи, сідав до робочого столика лагодити годинники. Столик Мічуріна був захаращений різним потрібним для роботи інструментом і частинами годинникових механізмів.

— Ех, даремно ви в Америку не погодились, Іване Володимировичу,— зітхнув Терентій,— їй-богу, даремно. Я б од цих дияволів не тільки що в Америку, в Японію заїхав.

— Не твоє діло,— сказав Мічурін, не розгинаючись.

— Та не моє, звичайно, а шкода... Всі в Козлові з заздрості повиздихали б...

Олександра Василівна подала рукою знак Терентіеві і він замовк.

Мічурін узявся лагодити годинник. Перемішуючи парникову землю, Терентій стиха заспівав.

— Годі співати, співак.

А от і не покину,— розсердився Терентій.— Що за кара господня. Не ходи, не грюкай, не дихай, не співай, не випивай! Не було такої угоди.

— Не співай,— сказав Мічурін, стиснувши зуби.— Мені іноземці країну лають, а відповісти нема чого. Зрозумів? Не співай, прошу тебе.

— А чому не співати? — сказав Христофор, ступивши на поріг.— Радіти треба всьому дому. Співати й звеселятися Іване Володимировичу. Возвеличили ви град наш Козлов... Олександро Василівно, з кавалером вас царської милості орденів..

. — Спасибі,— сказала Олександра Василівна.

— Хто тут? — спитав Мічурін, не оглядаючись.

— Отець Христофор...— почулись голоси Христофора й дружини.

— Що треба отцю Христофору? З приводу годинника...

— Неправда. Годинник буде готовий через два дні, ви це знаєте.

— Іване Володимировичу!

— Чого вам треба?

— Ну, припустимо, просто зайшов.

— Попи просто не заходять. Нікого не хрестимо, не ховаємо... Підслухувати прийшли, отець Христофор?! Вивіду "вати?!

— Іване Володимировичу...— втрутилась дружина.

— Помовч!

— Іване Володимировичу,— сказав Христофор. Я прийшов з'ясувати дещо.

— З'ясувати! Скажіть, яка складна натура!—Мічурін саркастично посміхнувся.

— Не смійтесь, Іване Володимировичу, не смійтесь.— Отець Христофор сідає в кріслі біля стола.— Двадцять п'ять років тому був я не отець Христофор, а звичайнісінький семінарист.

— Чув... А зараз ви звичайнісінький піп.

— Дозвольте, не зовсім, не зовсім... Ні, послухайте. Отже, так ось, кінчив навчання, вірував, молився і викохував свій сад. Але от прочитав я пана Дарвіна11, віра моя, як би це сказати...

— Вилетіла в трубу,— перехопив Мічурін.— Світ стоїть без бога. А вам треба було служити, брати місце, в акцизники йти не хотілось, вчитись ліньки...

— Не перебивайте мене, Іване Володимировичу. Ви заважаєте мені викладати думки.

— Які думки? Хіба це думки?

— Почекайте.

— Ніколи мені чекати. Я зайнятий. До речі, ви самі заважаєте мені слухати вас.

— Як це? Чим саме?

— Повільним викладанням. І потім усі ваші так звані думки я давно знаю.

— Ні, ви послухайте,— сказав самовдоволено отець Христофор, який приготувався, видно, до довгої й серйозної розмови.

— Ну?

— Так... І от довелось мені одного разу прочитати Гре-гора Менделя12, який схрещував...

— ...Зелений і жовтий горох і довів, що спадкова речовина непізнаванна й неприступна ніяким впливам ззовні?

— Саме так.

— Далі.

— Ну от,— саджаю, перевіряю й переконуюсь, що ознаки, справді, виявляються в потомстві в незмінному стані. І щороку біля грядки утверджується моя віра в бога.

— А чому бог у вас щозими сад виморожує?

— Клімат!

— Клімат? — і Мічурін подивився іронічно на Христо-фора.— А чому в мене не виморожує? Клімат! Лінощі розуму й косність, а не клімат! Ось погляньте! — і Мічурін тицьнув прямо під ніс Хриетофорові малюнок персика.— ПерсикІ Бачите?

— Ну?

— Так ось він у мене буде рости під Тамбовом.

— Персик? Під Тамбовом?

— Так.

Яким це чином?

— Беру монгольський бобовиик і схрещую з американським мигдалем — амігдалюс давідіаиа. А потім...

— Це блуд, а не персик!

— Що?

— Іване Володимировичу, не кощунствуйте.. Не обертайте божого саду на дім розпусти!— скрикнув отець Христофор гнівним, тремтливим голосом і, швидко піднявшись з крісла, став у позу викривача.

— Ех, темнота!— сказав Мічурін докірливо.

— Не спокушайте мене. Ви змій! Ви розбещуєте народ! Олександро Василівно, Терентію! Ось нечестивий Дарвін!

— Куди мені до Дарвіна.

— О, я бачу вас! Бачу, хто скеровує вашу руку, щоб збезчестити господню землю, пречисту матір всього живого й зростаючого...

— Заждіть, мислителю,— Мічурін відклав набік годинника й подивився на Христофора.— Коли вже ви завели мову про землю, так дозвольте вам сказати, що земля в житті рослини ніколи повністю не відігравала ролі матері. Земна куля скоріш батько, ніж мати.

— Як? То хто ж тоді мати?— взявся за бороду отець Христофор.

— Хто мати? Зовнішнє середовище природи. Ось хто Воно і^ є справжньою матір'ю-вихователькою. Розуміти треба. Треба мати фантазію.

— Але дозвольте...

— Нічого не дозволю!— Мічурін розсердився.— Сядьте, богомольцю.

— Іване Володимировичу! Ви вчиняєте розпусту в природі, створеній господом богом,— хвилювався Христофор.

— Знаєте, краще б бог...

—— Чекайте, не перебивайте мене!

Не перебивайте ви мене!

Я кажу!

— Я кажу і не перебивайте мене, чуєте? —Хто вас перебиває?

— Не перебивайте мене! Нічого ви в природі не розумієте або брешете!

— Н>, знаєте, нехай я не розумію, але я все-таки скажу вам, оце от, — Христофор показав на малюнок персика,— це так само безглуздо, неможливо, нісенітно й гріховно, як у тваринному царстві спаровувати собак з щуками.

— Гарне порівняння,— усміхнувся Мічурін.— Справді * це дуже віддалені види, але, знаєте, по суті цього, мабуть що, не з вами мені розмовляти.

тг— Ах, он як!

— Он як! От виведу нове персикове дерево й напишу до Академії наук.

— Це справа не Академії наук, а святійшого синоду13,— сказав Христофор.

— Сашо, ти чуєш?— звернувся Мічурін до дружини.

— Іване Володимировичу, істинно говорю вам,— наближається час. Маю листа... Грізна справа в святійшому синоді!

— Так... Розумію,— сказав Мічурін.— Он воно що! Та знайте, я теж у святійший синод напишу!

— Що?— занепокоївся раптом Христофор.

— Я напишу, що ви не вірите в бога.

— Як, як, як?

— Іване Володимировичу!

— Сашо, помовч!

— Боже мій!..

— Олександро Василівно, будьте свідком!

— Чого свідком?— Мічурін устав і підійшов до Христофора.— Ви, священнослужителю, заявили мені, прихожани-нові, в моєму домі, що ви в бога не вірите!

— Коли? Адже я казав про помилки юності!!—злякався отець Христофор.

— Киньте. Це не повертається. Що з воза впало, те пропало. Нема у вас бога! Пустопорожня ви людина. Синодський чиновник у рясі, та й усе. Вчений! Горох розводить!

— Не смійте!

— Він не вірить у персик! Він ні в що не вірить!

— Доброго здоров'ячка, Іване Володимировичу!— пролунав голос листоноші.

— Тихше, йди сюди.

Листоноша мовчки, навшпиньки підійшов до Терентія й принишк.

— Он я-ак! Он як! Так, так,— Христофор блідий і чимось страшний.

— Так! У Менделя шукаєш бога! Не допоможе!

— Олександро Василівно, Терентію!— пополотнів Христофор.— Ох, який ти злий! Ти пригноблюєш ближніх!

— Я слугую дальнім.

— Ти раб своїх пристрастей і помилок!

— Я вільний. І якщо моя думка блукає в сумнівах, віра моя в науку живе й рухається, як всесвіт.— Мічурін майже впритул підійшов до отця Христофора й спитав тихим низьким голосом:— Хто ти? Чому, коли я бачу тебе, мене завжди опановує пригнічення, нудьга, кволість?

— А-а... От-от-от!

— Зачекай, я не про те. Я не хочу лагодити твого годинника. Іди собі.

— Іване Володимировичу! Доволі,—розгубився отець Христофор.— Погарячкували, й годі,

— Ідіть. Вам не потрібний годинник. Ваш час нерухомий. Ви вічні, як косність.

— Іване...

— Облиште мене. Облиште.

Отець Христофор узяв свого старого зіпсованого годинника й швидко вийшов з кімнати.

— Заспокойте ваші нерви, Іване Володимировичу,— сказав листоноша Федір Кузьмич Буренкін.— Добридень! З добрим ранком вас, з добрими вістями!

— Здрастуйте! Сідайте, Федоре Кузьмичу.

— Плюньте ви на них. Ви погляньте, скільки кореспонденції приніс. Вся пошта аж гуде,— радів Буренкін, риючись у старій шкіряній сумці.

Мічурін усміхнувся. Він дуже любив цього скромного трудівника, завжди привітного й доброзичливого. Він звик до його задушевного голосу, до його шкіряної сумки, до окулярів у металевій оправі, що здавались абсолютно зайвими на кінчику носа, і шанував його уподобання іноземних слів, які частенько вживались не до речі.

Федір Кузьмич був не простим листоношею. Тридцять років розносив пошту його покійний батько Кузьма, і сам він розносить її ось уже чверть століття.

— Пустити б мене навколо світу просто по меридіану, скільки б то вже разів я додому повертався,— жартував сам із себе Федір Кузьмич, розносячи по людях вістки про життя-буття, про померлих на чужині батраків, про вбитих воїнів, виплакані сльози. Носив панам газети, журнали й листи, а простим людям здебільшого листівки, які часом тут-таки сам і читав на прохання неписьменних адресатів і брав участь у їх обговоренні, в здогадах і міркуваннях і навіть у складанні відповіді. Не любив він носить телеграм, як не люблять їх одержувати прості люди, боячись наглого нещастя. Любив він журнали —"Ниву"14, "Вестник знания"15. Взагалі він любив свою професію й ніколи не почував себе простим рознощиком пошти. Він був громадським діячем.

Мав він велику дружну сім'ю, яку він також любив, а улюбленим його адресатом був Мічурін. З яких тільки місць не приходили йому листи!

— Сьогодні, Іване Володимировичу, ми з вами побили рекорд. Шістдесят листів, шість бандеролей і чотири закордонних, о! Прямо з сумкою забирайте — все ваше. А ви хвилюєтесь! Таж усі оці попи, купці, справники — повірте, ось до ста років доживуть, а ніхто ніколи не писав і не напише їм ні однісінького такого поважного листа. Ви подивіться-но — Персія, їй-богу, бачите? А ось Англія чи Голландія, зараз, почекайте... Ось марка, король який. А ви хвилюєтесь та злоститесь.

— Ну, спасибі.

— Стривайте,— радів Федір Кузьмич.— Це ще не все. Тут ще Америка є, на пошті мені казали...

— Та ну?

— Є. Де ж це вона? Ага, ось. Паняночка з свічкою. Це вона, Америка. Що їй треба від Івана Володимировича, запитує. Олександро Василівно, наша бере! Всім розказуватиму!

В одному з конвертів Іван Володимирович знайшов кілька насінин.

— Алтайські,— сказав Мічурін.

Буренкін дивився на них захоплено, як на дорогоцінні самоцвіти.

— Дайте мені на хвильку потримати. Ось воно, сім'ячко. Чи ж думало ти, що потрапиш до Івана Володимировича, принесеш свою таємницю? Ну, рости, рости, добро пожалувати. Побачимо, чим ти нас порадуєш...

Мічурін і Олександра Василівна ззирнулись. Ніколи, мабуть, не знати листоноші Буренкіну,, яку велику радість, скільки сили принесли в цей дім прості його слова.

— Спасибі, Федоре Кузьмичу,— сказала Олександра Василівна.— Буде радість.

— Буде. Неодмінно! До таких людей, як ви, радість мусить прийти за законом.

— Спасибі.

— І вам спасибі, панове, від усіх добрих людей,— сказав Буренкін.— А марочки прошу подарувати мені на спомин.

— Будь ласка,— сказав Мічурін.— Колекцію збираєте?

— Іване Володимировичу,— голос Буренкіна трохи, здавалось, затремтів.— Життя прожити — не поле перейти. Коли ми з вами помремо, я хочу, щоб діти мої бачили, що їх батько недаремно переходив життєве поле. Я оці ваші марки в рамці під склом повішу! Бувайте здорові...

Федір Кузьмич пішов, а Мічурін з дружиною довго дивились услід йому, боячись обернутись одне до одного, щоб не викрити своє глибоке зворушення.

Сумною чередою тяглись роки злигоднів і наполегливої праці. Все, що можна було продати, було продане, всі заробітки вичерпані, кожна копійка врахована, й, нарешті, дійшли висновку — так далі жити не можна.

— Найжахливіше, признаюсь тобі, Сашо,— сказав Мічурін дружині,— знаєш у чому? Все те, що ми вгатили в добування насіння, в землю, сіянці й досліди,— це навіть не половина, не чверть справи. Найдорожче і найважче попереду.

Олександра Василівна мовчки вносила в маленьку оранжерею сіянці. Це було ранньою весною. Мічурін нахилився над молодою рослиною, замислений і сумний, наче лікар над хворою дитиною.

— Ні! До персика нам, видно, ще далеко. Сашо, запиши: дикий мигдаль з персиком не схрещується.

Олександра Василівна. Я це записую вже п'ять років.

Мічурін. Ще раз запиши: дикий мигдаль з персиком не схрещується. Пошукаємо обхідних шляхів. Хто ж винний тут: я чи персик? Звичайно, я. Не вистачає майстерності спостереження. (Уважно розглядаючи сіянці) А ці вимерзли.

Олександра Василівна. От бачиш, я ж казала тобі...

Мічурін. Тільки, будь ласка, без зауважень.

Олександра Василівна. Які зауваження? Я нічого не сказала, господи!

Мічурін. Почекай. Я кажу, вони знову вимерзли. Значить, цілком допустимо, що мені дуже важко. Зрозуміла?

Олександра Василівна. Ну...

Мічурін. Так ось, розуміти треба, а не зразу: "говорила та говорила".

Олександра Василівна. Ну, мовчати я теж не буду!

М і ч у р і н. Ні, ти все-таки помовч. Дай мені висловитись.
Олександра Василівна. Ну, висловлюйся, ораторе. Смішно.

Мічурін. Так, я, мабуть, смішний серед цих тисячолітніх заростей ніким не зрозумілих закономірностей. Вельмишановні пані і вельмишановні пани. Якщо вам важко зі мною, залиште мене. Я трохи відкрив лише вузеньку щілинку в таємницю природи і вже бачу, який кволий я і жалюгідний. Ну, що я знаю?

Олександра Василівна. Не наговорюй. Ти знаєш більше за всіх.

Мічурін. Добре. Поки що я знаю лише одно: цей сад нікуди не годиться.

Олександра Василівна. Що?

Мічурін. Я відмовляюсь від цього саду.

Олександра Василівна. Ти збожеволів. Ти пам'ятаєш, що іноземці казали? В світі нічого подібного нема.

Мічурін. Багато вони тямлять, твої іноземці.

Олександра Василівна. Ну, звичайно, в тебе всі дурні й бездари. І сам ти ніколи і нічим не задоволений.

Мічурін. Сашо, я прошу пожаліти мене, а не критикувати. Цей сад я вирішив перенести в інше місце.

Олександра Василівна. Та вже ж раз переносили...

Мічурін. Не туди перенесли... Доведеться ще раз (Пауза.) Що ти мовчиш?

Олександра Василівна. Я згодна.

Мічурін. Ну, от. Хвалити бога, за багато років хоч це зрозуміла.

Олександра Василівна. Тобі не соромно?

Мічурін. Рідна моя! Навіть не те що соромно, голову б розтрощив об дерево, так я собі набрид. Ну що мені робити, коли бракує прозорливості збагнути зразу?! Адже грунт масний. От вони виросли швидко і замерзли, барчуки. А ми розплачуємось за їх швидкий ріст.

Олександра Василівна зрозуміла, що долю саду вирішено безповоротно і що немає в світі вже нічого, що могло б змінити його намір.

— А куди ж переносити?— тихо запитала вона, дивлячись на чоловіка з покірливою усмішкою.

— Куди? В Донську Слободу,— пожвавішав Мічурін.— Там цей казнокрад Агапов продає ділянку. Чудовий грунт — пісний, піщаний, ярки, мочари. Там вони в мене не вередуватимуть.

— Але ж там вода заливає.

— І добре. Там, коли вже щось виживе,— то це вже буде дерево, а не тепличний паразит. До речі, там і сарайчик є. На перший час є де жити.

— А гроші? На самому хлібі сидимо. Діти!

— Я думаю про дітей.

— Що ти думаєш?

— Я думаю, що, може, одній людині в державі простять не клопотатися про них. Я думаю про дітей. Про кого ж мені думати?— тихо проказав Мічурін, не чуючи тяжкого стогону дружини.— Все, що ми робимо з тобою, робимо для дітей. Колись вони прийдуть у наш сад. Я думаю...

— Усе думаєте, все мрієте,— почувся раптом гучний, трохи хриплий голос із-за куща, слідом за яким з'явився і той, що казав,— козловський справник Семен Семенович Хрєнов. Це був вгодований справник ноздрьовського типу , років п'ятдесяти, багрово-рожевий, сивий, весь просякнутий тютюново-алкогольним духом, завжди чи то напівп'яний, чи напівтв.ерезий, весельчак і балакун для знайомих і каїн для підлеглих.

У витягнутій вперед руці він тримав поводок мисливського собаки, в правій — ремінець. З підперезаного величезного живота звисав важкий ягдташ, повний дичини. Крім того, добрий десяток качок висів у нього просто з-під пояса, круг всеї постаті. Патронташ, ремінці, киси, свистки, ланцюжки й болотні чоботи, разом з погонами і форменими ґудзиками,— все надавало йому вигляду картинного й дуже бравого.

— Моє шанування, панове!

— Здрастуйте.

— Боже, яка благодать!— Хренов весело оглянув дерева.— Ось де, справді, завжди свято, так це у вас, Іване Володимировичу. "Ельдорадо" 7!

— Чи не можна без глузування...

— Образились на "Ельдорадо". Хе! Але ж це обиватели заради лихого слова охрестили ваш сад, самі, можливо, не розуміючи змісту... Олександро Степанівно, чи не хочете двійко? Чудові качечки.

— Ні.

— Я вас прошу. Не ображайте мисливця. Тубо!

— Ні, ні.

— Боже мій, от ненавиджу ці принципи! Ну, хочете, на міну? Признатись, того й зайшов.

— Не розумію.

— За травичкою монгольською...

— Ах, клематіс? Зараз,— Олександра Василівна вийшла.

— Боже, яка розкіш! Настійка на цій траві — це китайська медицина. В Америці такої нема. Клянусь! Фу-у! Де вона? Тубо! Тубо!.. Це медицина, особливо після юшки з йоржіхз. Сьогодні ми на луках порозкошували. Знаєте, як це? Господи! Беруть йоржів, відварюють. Потім починають їх проціджувати й вичавлювати, вичавлюють, щоб усе,

що є, до краплиноньки... Ух!.. Голуб'ята мої!.. Тубо! Далі, коли все вже вичавиться...

— Припиніть. Ви щось хотіли мені сказати? Хрєнов схаменувся й відразу змінив тон.

— Я вам багато чого хотів сказати. Але ви людина противна, колюча, як йорж, бог вас покарав, тому я помовчу.

— Не нарікаю й не чекаю на похвалу.

— Ні, чому? Ви розумний, все ваше листування з закордоном і з вашими прихильниками я знаю, і все, що ви робите, теж знаю, оскільки це мені належить. Тільки нічого з цього не вийде. Країна наша темна. "Фрукти — в народ". Які фрукти? Був би хліб!

— Не єдиним хлібом ...

— Знаю. Гордощі вас заїли, от що. Зарозумілість, не-згодливість! Ви подивіться на мене. Ось я справник. Гордості в мене ні на шеляг нема. А вже кому б, здається...

— Я не гордий, я зосереджений.

— Так. Воно й видно... Тубо! Так. Потім базікаєте даремно.

— Що?

— Нащо ви отцю Христофору думки відкриваєте? Він людина лукава, кар'єрист. Чорт його зна, що він напише про вас у синод. Не дивіться на мене так. Ви думаєте, справник, то вже сучий син? Я знаю, ви мене казнокрадом звете, Нозд-рьовим, Собакевичем1 . Кажіть, називали?

— Не криюсь!

— Так! А який я Собакевич? Хіба що собак люблю. Погана ви людина. Розпусна. Ви незабаром скажете, що світ, цей прекрасний, чудовий світ...— тут справник простяг руки вгору і так патетично трусонув широко розведеними долонями, що всі його качки затряслись круг пояса, ніби от-от знімуться й полетять,— що він теж побудований не так.

— Не так.

— А по-моєму, так! Я, звичайно, розумію, що можна дещо там з чимось... Сам скінчив класи, але ж не можна до неподобства. Це... це опозиція!

— Це не опозиція, а властивість моєї вдачі.

— Як?

— Все, чого я в житті торкаюсь, я намагаюсь поліпшити,— сказав Мічурін засмучено.

— Воно й видно,— засміявся справник.— Куди ж бо й ліпше! Ой боже мій... Ну, то от що: кінець. За травку спасибі. А сад, повірте мені, здайте в казну, Міністерству землеробства, хай воно влаштує розсадник, от і працюйте в ньому. Принаймні будете забезпечені й якусь там травичку з травичкою, квіточку з квіточкою, це вже ваша справа,— доб'єтесь. Попросіть.

— Прошу три роки.

— Читав. Погано просите. Це не прохання, а прожекти.

— Мені потрібні умови для праці.

— Вам потрібні умови, а мені потрібна служба, а не цей кавардак у природі на державні гроші. Дуже вам вдячний, Маріє Сергіївно. (Виходить.)

— Олександра Василівна!— гнівно виправив його Мічурін.

— Пардон... Тубо!..— гаркнув Хрєиов, і собака потяг його з саду.

Наступного року Мічурін переніс свій сад у Донську Слободу, влаштувавши його, таким чином, на бажаному суворому грунті. Це була титанічна праця. Скільки було викопано ям, скільки замішано грязі, скільки поту пролито,— про це вони згадували з дружиною довгі роки, дивуючись невичерпній своїй силі й міцності волі.

Та не скоро ще ця виснажлива праця принесла радість своїм трудівникам. Важкі випробування падали на їх голови одне за одним, не даючи ні спокою, ні спочину.

Більша половина дерев загинула під час пересаджування, багато саджанців загинуло у весняну повідь. Злидні стали на порозі.

Мічурін здався. Порадившись з губернським інспектором землеробства Марфіним, людиноїр розумною й благородною, він звернувся до міністерства по допомогу.

Довго блукала доповідна записка Мічуріна по канцелярії департаменту землеробства. Переслідуваний нуждою, Мічурін, нарешті, не витримав і через два з половиною роки почав сам оббивати пороги міністерських канцелярій, наражаючись на глузування чиновників через свій непоказний вигляд.

1-й чиновник. Панове, гібрид іде. 2-й чиновник. В другу кімнату. 3-й чиновник. Ваші твердження малоймовірні. 4-й чиновник. Слухайте. Але ж це ганьба. Які гібриди? Що за гібриди? Ви стара людина, соромтесь! 5-й чиновник. Ми не можемо вас субсидувати. Мічурін. Чому?

5-й чиновник. У вас нема посилань на авторитети. Це не має прецедентів у науці.

Мічурін. То й добре... Тепер наука їх матиме.

5-й чиновник. Скажіть це комусь іншому.

Начальник стола. Хто вас прислав сюди?

Мічурін. Слухайте, коли те, що я задумав, здійсниться...

Начальник стола. Я вас питаю, хто вас до мене направив?

Мічурін. Мене направив тамбовський інспектор землеробства пан Марфін.

Начальник стола. Марфін?

Мічурін. Так. Марфін, академік Пашкевич, професор Кічунов... Послухайте, коли все те, що я задумав, справдиться, ви розумієте, що це буде?

Начальник стола. Пана Марфіна буде звільнено з посади. Пане Марфін, вас звільнено.

Марфін. За що?

Начальник стола. За зухвале втручання не в свої справи. Ви стільки років протягаєте цю найпідозрілішу людину. Мало того, що він займається чортзна-чим, ви хочете, щоб він поширював цю розпусту в природі на державні субсидії? Як вас розуміти?

М а р ф і н. Але ж це зовсім не те...

Начальник стола. Ви вільні.

У академіка Пашкевича під Новий рік зібралися гості: професори, їхні дружини і діти, студенти. Стрілку наближалась до дванадцятої.

Входить схвильований професор Кічунов.

К і ч у н о в. Панове, справа Мічуріна набуває зовсім неприпустимого, ганебного характеру. Сьогодні департамент землеробства відмовив йому в допомозі.

С і в ц е в. Ганьба!

Карташов. Жахливо!

Дочка Пашкевича. Ганьба... Яка ганьба!.. Ну, що ж це робиться!

Кічунов. Місяць оббиває пороги! О чиновні, про-гнилі душі! "Які гібриди, що за гібриди, соромтесь", "В іншу кімнату!"

Дочка П а ш к е в и ч а. І він іде?.. Кічунов. Іде! В іншу, в іншу, в іншу! Місяць! Одна тільки людина вступилася. Карташов. Хто саме?

Кічунов. Інспектор Марфін. Уявіть, приїжджав з Тамбова. Так от за це при мені його викинули з міністерства. "Пане Марфін, ви звільнені з посади інспектора".—"За що?"—"За втручання не в свої справи. Ви

стільки років протаскуєте цього суб'єкта. Мало того, що він 'займається чортзна-чим, ви ще хочете, щоб він розводив цю розпусту в природі на державні гроші!" (Загальний гомін обурення.) Хвилинку. Тоді я не витримав: послухайте, кажу, що ж це робиться? Адже Мічурін — найвидатніший наш селекціонер-оригінатор. Перший у світі. Це наша російська гордість! Ух, подивились би ви, як підвелася" з-за стола чиновницька пиха, щедрінський органчик: "Прошу вас не попрікати мене гордістю. У мене теж є гордість! Він відмовився виконувати наші умови". Я встав і кажу: він хоче займатися наукою. Грюкнув дверима. Будьте ви прокляті, думаю. Йду. Зустрічаю його в коридорі — аж змарнів!

Дочка Пашкевича. Мічурін?

Кічунов. Так.

Дочка Пашкевича. Боже мій! Треба було запросити його до нас на Новий рік! Кічунов. Запросив.

Пашкевич. Дякую вам. Я завжди захоплююсь вашим благородством. Що ж він не йде?

Дочка Пашкевича. Здається, дзвоник? (Виходить.)

Пашкевич. Мене не тільки департамента обурюють, панове...

К і ч у н о в. Розумію. Коли навіть у Канаді, де вимерзли всі вишні і залишилась одна тільки — Мічуріна, наша! Коли половина земної кулі має, нарешті, можливість плодівництва на новій науковій нашій, російській основі, чому мовчать деякі наші "жерці", охоронці мощей природи?

С і в ц е в. Жахливо, панове!

Карташов. Я обурений бездушністю департаменту. Проте я хотів зауважити, що Мічурін як практик, який не має спеціальної, теоретичної освіти...

К і ч у н о в. І слава богу. Майже всі великі відкриття зроблені такими. Я стверджую, що його практика — вища за наші теоретичні знання. Вона має не тільки позитивні якості загальності, але в безпосередній дійсності, від якої ви, Євгене Григоровичу, відірвані, пробачте.

Карташов. Я не згоден.

К і ч у н о в. Звичайно, вам страшно визнати його погляди.

Карташов. Чому?

К і ч у и о в. Тому, що доведеться тоді викинути ПІВЖИТТЯ-своєї праці.

Карташов. Не думаю. Я вважаю, що Мічурін несвідомо, можливо, але безумовно суперечить Дарвіиові. К і ч у н о в. Захисник Дарвіна! Всі засміялись.

Пашкевич. По-моєму, Мічурін продовжує Дарвіна. Дарвін пояснив еволюцію...

К і ч у н о в. А він хоче її творити! Йде... (Виходить, почувши дзвоник.)

Пашкевич. І наш обов'язок йому допомогти! Треба підтримати його. Подумати тільки — десь в страшній самотності, у глушині народжується людина!

Кіч у но в (у дверях). Панове! Пан Мічурін. (Входить Мічурін.) Пан Мічурін, ось ваші друзі.

Мічурін. Вибачте, спізнився.

Дочка Пашкевича. Панове, одна хвилина!

Дружина Пашкевича. Панове, прошу вас. Новий рік! Тут через вас, пане Мічурін, ціла битва.

Пашкевич. Панове! Остання хвилина сторіччя. Бачу мільйони людських очей, спрямованих у майбутнє. Двадцятий вік! Що принесе він науці? Росії? Людству? В цю хвилину урочистих сподівань звернемо свої погляди до народу, оглянемо вік минулий. Яку дивовижну силу виявив у ньому російський народ при наявності навіть найжахливіших умоз! Гігант Пушкін, чарівник Глинка20, Гоголь, Лермонтов21, Некрасов22, великий Толстой23!

Студенти. Чайковський24, Мусоргський25, Крам-ською , Рєпін, Бєлінський27, Герцеї^28!

Пашкевич. Чернишевський — великий демократ, "справжня честь Росії". Сеченов30, Мечников31, Тімірязев32, Павлов*3, Менделєєв34— гордість світової науки і наша російська гордість. Радісно від численності, могутності і різноманітності талантів, народжених Росією XIX століття! Наповніть бокали. За народ! За геній народу! Нехай же наступне двадцяте століття несе нашій батьківщині повний розквіт і свободу. Хай збудиться Росія. Хай розправить крила і високо піднімуться всі її степові й гірські орли і понесуть славу вітчизни у всі майбутні століття, не минущу, а вічну, як писав Чернишевський, на благо всьому людству. За вас, мислителі, вигнанці з кафедр, з батьківщини, горді в'язні і пророки майбутнього! Чим ніч темніша, тим яскравіші зорі! З новим століттям!

Починаючи з слів: "За вас, мислителі...", годинник б'є дванадцяту.

Дочка Пашкевича. Як все стало урочисто! Я відчуваю, що стою на земній кулі, на планеті, і вона летить... Нове століття! Щось велике приходить в наше життя.

Кічунов. Так. Сьогодні ніч великих передчуттів і високих бажань. '

С т у д е н т и. За високі бажання!..

Пашкевич. Тост гостю. Іване Володимировичу, ваші бажання?

Мічурін. Багато які бажання хвилюють мене, тобто одне бажання, я хотів сказати, панове, саме для цього випадку... Гм...

Всі. Яке?

М і ч у р і н. Я хотів би в цьому столітті посягнути якоюсь мірою на світовий порядок.

Карташов. Дуже скромно! Пашкевич. Чому? Будь ласка.

Мічурін. Дев'ятнадцять віків наших століть спостерігає людина таємничу мінливість у природі під впливом мінливих навколишніх умов. Але якщо я повстану, так би мовити? Повстану і створю мінливість у природі за своїм бажанням? Я маю на увазі створення запланованих спадкових змін.

Студенти. Браво, браво!

С і в ц е в. Ач, куди сягнув!

Карташов. Так само красиво, як і неможливо. Пашкевич. Тихше, панове!

Мічурін. Що посміє зрівнятися тоді з могутністю народу? Коли праця на землі стане творчістю, мистецтвом! І все, все стане іншим.

Студенти. Браво, браво!

Студенти ведуть Мічуріна до рояля. Одна з дівчат почала грати.

Карташов. Власне, чому все обов'язково повинно стати іншим? Іншим — ще не означає більш досконалим.

Дружина Пашкевича. Панове, не сперечатись (До Мічуріна.) Прекрасно.

С і в ц е в. Так. Для новорічного спічу це занадто, але для століття, раз на сто років,— можливо.

Студент. Пане Мічурін, те, що ви сказали,— прекрасно! Ви напишете книгу, таку, щоб прозвучала на весь світ.'

Мічурін. Ну, до книги мені ще далеко.

Дочка Пашкевича. Що ви! Ви знаєте, що сказав батько? Він сказав, що ви створюєте нову науку землеробства,

Мічурін. Ну, що ви. Дякую вам.

Студент. Скажіть, звідки у вас це розуміння?

Мічурін. Від батька й діда. Я вирощую рослини з чотирьох років. Все життя сиджу на грядці й дивлюся вниз.

К і ч у н о в (очевидно, на адресу Карташова). Багато хто дивиться вниз.

Пашкевич. Так. Тільки один бачить калюжу, інші — зорі. Іван Володимирович бачить...

Дочка Пашкевича. ...зорі!

М і ч у р і н. Я бачу сни. Поринаю в спостереження... так. Тільки ці сни, признатись, поки що дуже важко заробляти. Іноді один сон в п'ять років зробиш, а то й того менше. За ваше здоров'я!

Пашкевич. За ваші сни!

Студенти. За зорі!

Дочка Пашкевича. З новим століттям, панове!

Минуло чотирнадцять років. Почалась важка імперіалістична війна чотирнадцятого року. Все, що робилось, писалось, говорилось у світі,— все, здавалось, проходило непоміченим повз Мічуріна: як важко діставався хліб і чай, як виростали діти, як відчай не раз стукав у двері і незлагода томила душу домочадців.

Всі ці роки він просидів на грядках, схилившись над витворами рук своїх. Іноді він надойго поринав у такий глибокий роздум, що його будили, як сонного, і тоді він прокидався.^

— Це ти, Сашо? От дивно. Який мені снився прекрас^ ний сон.

— Ну?

— Якесь весілля у нас. І ми видаємо заміж дочку. А вона — вишня. І якісь співи, й музика, музика. Потім дивлюся, а вона не вишня, а японська черемха.

— Напевно, ти думав щось.

— Я спав. Почекай,— це в нас що — сьогодні чи завтра?

— Це ще сьогодні.

— Дивно. Сьогодні?— Мічурін спохмурнів.— Ну, що тобі ще?

— Війну оголошено!— сказала Олександра Василівна.

— Війна? Ну, що ж зробиш!

— Німеччина оголосила війну. Вільгельмі

— Ах, Вільгельм! Який Вільгельм? Це той, німецький? Ну, нічого, Росія — країна німцестійка...

Мічурін підвівся й подивився на захід.

Розжарене призахідне сонце забарвило весь світ символічним кривавим кольором. Небом пропливали пошматовані вітрами клапті багрових хмар.

Підійшов Буренкін.

— Здрастуйте, Іване Володимировичу! Мічурін здивовано глянув на Буренкіна.

— Почекайте, почекайте, почекайте...

— Дуже важливі події сталися в світі.

— Почекайте...

— Сьогодні вперше за двадцять п'ять років вам нема листів.

— Чого нема?

— Листів. Порушився кровообіг життя.

Минуло ще два роки.

— Доброго ранку, Іване Володимировичу!

— Доброго ранку, Кузьмичу!— сказав він Буремкіну.— Які вісті?

— Погані. Син пропав безвісти в Карпатах.

— Шкода. Ще які?

— Захворіла дочка. Вже я тепер не листи, а хвороби розношу та сум.

Мічурін випростався й застиг здивований.

— Так, значить, я піду,— сказала Олександра Василівна. Вона була чимсь дуже стривожена.— Годині о четвертій ти пообідаєш? Що ти на мене так дивишся?

— У мене скляна голова. Я відсутній. Зрозуміла? Що тобі треба?

— Не забудь пообідати о четвертій.

— Та ну його, цей обід. Я краще трави тут наїмся.

— Іване... Ви бачите, Федоре Кузьмичу,— звернулась Олександра Василівна до Буренкіна.

— Іди-но сюди... Ти подивися, що робиться. Бачиш?..— Мічурін зрізав два сіянці й підвівся від грядки. Показавши дружині ці сіянці, він мовчки кинув їх на землю.

— Знов нема?

— Нема. Помилка.

— Виходить, всі ці роки пішли марно?

— Як це марно? Я ж сказав — нема. Це дуже багато, люба моя. О, я тепер знаю, що треба робити.

— Але...

— Що але?— майже простогнав раптом Мічурін.

— Нічого.

— Помилка! Це дуже багато, люба моя. Адже тисячі дурнів, отаких, як я, століття повторюють її. А через що? Через косність розуму, через кволість духу. Терентій!

— Іду!

— Акліматизація... Яка дурниця! І знаю ж, що нічого не вийде, і сію. Яка сила інерції захована в людині, Сашо! Не сердься, рідна. Я, здається, знову щось не так сказав... Ось вони, південні паничі. Скільки відбору, скільки догляду. Вимерзли...— Мічурін з презирливою усмішкою показав

дружині й Буренкіну вимерзлі сіянці відбірних південних порід, які мали акліматизуватись.

— Вовка скільки не годуй, а він усе в ліс дивиться,— сказав, підійшовши, Терентій.— Я ж бо вам казав, киньте, кажу, бо все одно дарма... Господи, чого ви на мене так дивитесь? Ну, не я вам казав, ви мені казали.

— Професор.

— Пху, прости господи!

— Що ж робити?— спитала Олександра Василівна.

— Я творитиму нові дерева,— сказав Мічурін, і вимовлені слова несподівано мовби підняли його над землею й розкрили перед ним неймовірно ясну видимість. До нього прийшло нарешті довгождане розуміння...— Абсолютно нові! Годі! Природа... Досить мені її подачок. Я людина, Сашо! І не хочу курити перед нею фіміам. Людина повинна створити нові рослини, кращі за природу.

— Ти кажеш мені це чи не в сотий раз.

— То було не те. То було інше, а це інше.

— Так, дуже добре.

— Спасибі. Мені більш нічого не треба.

— Тільки ти заспокойся. Дивись, птиці летять.— Олександра Василівна підвела голову.— Боже мій, летять...

— Нічого. Годі. Все збагнув!— Мічурін дивився вниз, на весняні калюжки, й бачив у них небо.

— Так... Так, значить, я піду сповідатись,— сказала Олександра Василівна.

— Іване Володимировичу, кажуть, в місті холера,— сказав Буренкін.

— Нехай собі говорять!— машинально відповів Мічурін. Олександра Василівна й Буренкін ззирнулись.

Потім вона пішла. І вже ніколи більше в саду вона не була.

Вона стояла в притворі церкви в отця Христофора Про-тасьева, перед сповіддю, бліда, схвильована.

— Нащо ви терзаєте мою душу? Нащо гнобите?.. В голосі Олександри Василівни почувся протест.

— В останній раз!— підвищив голос Христофор.

— Що я можу? Квола жінка.

— Блудодійні й богоогидні схрещування древес і злаків божих сіють у народі плевели безвір'я й безбожжя! Смуту!

— Неправда. Нащо ви говорите ці слова? Ви освічена людина. Ви стільки прочитали книжок. Це несправедливо! Що ми вам зробили? Бачить бог!

— Так. Не тільки бачить, але й карає нас десницею своєю — наслав на нас війну, холеру!

— Ні. Не це у вас на думці. Ні. Що вам треба від нас?

— Іди!— гримнув Христофор, втупивши в неї злісний погляд.— Іди й оповісти востаннє, щоб я не прокляв учредителя Содома й Гоморри в божому саду.

— Неправда! Він святий!

— Замовкни, блуднице!

— Що мені робити, що мені робити?— простогнала, зломившись, Олександра Василівна й, зібравши, здавалось, останні сили, попросила: — Не давіть мене цими страшними словами. Ви ж наш знайомий. Скажіть мені живим словом, ну що мені робити, господи!

— Сьогодні ж забороніть схрещувати, або я ні за що далі не відповідаю,— сказав Христофор побутовим словом.— Я служу. Зрозуміли? Або будете прокляті.

Вона вийшла з церкви смертельно пополотніла від страшного потрясіння і поволі пішла.

Пройшла один провулок, другий... Поступово їй почало здаватись, що загроза прокляття вже обернулась на справжнє прокляття і, як холера, її смертельний вплив почав позначатись на чоловікові, що був для неї в цьому суворому житті чисто всім. Вона прискорила ходу. Вийшовши за місто, вона кинулась бігти, важко і голосно дихаючи. Вона захворіла. їй вчувався грізний спів. Від того, що вона довго бігла, їй здалось, що дерева в саду захитались і кімната, в якій працював Мічурін, теж захиталась і затріщала. Впали з стін годинники, будильник і все, що висіло, стояло на полицях, поличках, переховувалось у скриньках, і сам Мічурін упав додолу й почав корчитись у смертельних муках під безперестанне гудіння дзвону, як на сполох, і спів анафемського реквієму35.

Раптом все вщухло. Перед нею був сад, звичайний, незайманий їх сад, мічурінський. Але вона вже не бачила його. Озираючись на всі боки, вона кинулась на вузенький місток, але не добігла до краю, захиталась і впала у воду. Десь закричали. Хтось побіг.

Вона лежала на постелі мовчки, помічена вже печаттю смерті. Мічурін працював поруч у своєму кабінеті.

— Сашо!

— Так...

— Сьогодні вночі до мене прийшло натхнення, і я записав його з такою, приміром, ясністю, як пишуться... ну, закони.

— Так.

— Прочитаю тобі початок. Слухай. (З'являється в дверях. Читає.) "Ми живемо в одному з етапів часу безупинного створення природою нових форм живих організмів, але через короткозорість не помічаємо цього..."

— Так.

"Властивості порід не передаються від покоління до покоління в незмінному вигляді. Вони формуються в кожному поколінні заново від появи сходів до дорослого стану..."

— Ой... Іване...

— Хвилиночку, Сашенько. В голові у мене така ясність, так далеко бачу...

— Хороші слова. Все так схоже на тебе... Погано мені, ай...

— Ну, що ти... що ти?.. Терентію! Входить Терентій.

— Нема лікаря. Поїхав полювати.

— Тихше. Скажіть, що в саду?

— В саду. Барометр...

— Я питаю про птахів.

— Ех, Іване Володимировичу, не догляділи ми...— сумно сказав Терентій, відчуваючи недобре.

— Іди собі.

— Слухаю.

— Не гомоніть. Хочу тиші,— прошепотіла Олександра Василівна.

— Ну, добре. От і лежи тихо... Ох!

— Тихо... Іди працюй.

— Нічого. Посиджу. Стільки років разом працювали. І ось, на тобі... Ну, що ти поробиш?

Мічурін, заглиблений у найскладніші спостереження, кілька днів підряд ніби не був присутнім у звичайній повсякденності і все навколишнє сприймав лише остільки, оскільки воно заважало рухові його впертій, наполегливій думці. Він був цілком заполонений. Хвороба дружини занепокоїла його, але наближення смерті не дійшло до його свідомості. Олександра Василівна помітила це й посміхнулася жалісливою посмішкою прощення. Вона розлучалася з ним навіки,

залишаючи його самого на важкому шляху мандрів у зачароване царство. Раптом вона згадала про прокляття, і страх відбився на її обличчі.

— Та плював я на його анафему,— заспокоював Мічурін дружину.— Плював я на нього з усім його синклітом, чуєш? Тільки заспокойся.

— Ваню...— вона зібрала останні сили.— Ваню, пам'ятаєш, коли ми були молодими й любили одне одного,— я все життя про це пам'ятала й цим жила, як самим дорогим на світі...

— Ну...

— Пам'ятаєш, ти казав мені...

Молодий Мічурін тримає в ніжних обіймах юну Олександру Василівну:

— Сашо...

— Ваню... Іване...

— Сашо, рідна моя, я хочу сказати тобі...

— Кажи...

— Знаєш, Саню, я думаю...

— І я...

— Атож... Одружимося і проживемо з тобою все життя не так, як усі.

— О ні, не так. Воронь боже! Зовсім інакше.

— Ми будемо рухати науку й перетворимо всю землю в рай. Нашу верболозову та березову Росію ми перетворимо в сад, такий прекрасний, що ніколи й не снився людству. Ти чуєш, як б'ється моє серце?

— Чую... Який ти гарний...

— Яка ти гарна...

—...і за все життя наше, Сашо, ми не скажемо одне одному жодного грубого, неласкавого слова.

— Так...

— Ніколи!

— Ніколи!

— Життя таке прекрасне.

— Так...

— І так все ясно...

— Ага.

— Правда?

— Так, так, все ясно, і це найголовніше в ньому...

— Пронести ось це наше почуття, це розуміння життя через все, все, що б там не було...

— Правда?

— Правда. Адже страшно... Боже мій... Подивишся на людей навкруги, до чого ж...

— Жах...

— Дай мені слово...

— Ваню, і ти...

— Так... Ніколи... На все життя...

— Так... Тільки це...

Вони поцілувались і почали цілувати одне одному руки.

Вони йшли квітучим садом обнявшись.

Проростали трави у вологій нічній тиші. Насіння бобів, збіжжя, овочів, цибулини лілій бубнявіли від весняної життєдайної сили, й стебла витикалися з землі назустріч сонцю, випростувались, множились, обіймалися й спліталися в таємничому неподоланному русі росту. Народжувалося стебло з крихітних блідих ростків, розкручувався лист, розкривався паросток, бруньки, квіти. Зростали плоди дивовижних форм, прекрасних, щедрих в своїй різноманітності.

Царський годинник так само показував час, але в малиновий ампірний36 передзвін його вже вривались недобрі ноти далеких сигнальних сурм і сумовито-тривожного вальсу "На сопках Маньчжурії" . Заносило снігом дерева в саду, але весна-переможиця брала гору й благодатне літо гнуло долу обважніле плодами гілля яблунь і груш.

Дерева посхилялись під вагою плодів, і плоди падали на землю й лежали на ній. Осінь.

Вони знову йшли садом, але не було вже обіймів. Сіра заклопотаність затаврувала їх змарнілі обличчя, й незлагода залягла смутком на їх душі.

Давно вже вийшли вони з лагідних юнацьких літ у сувору черству мужність. Багато прекрасних людяних поривань розгубилось і позабулось на життєвих дорогах. Багато відняли нерівні сутички з життєвими перешкодами. І вже не підняти їх і не повернутись до них ніколи. Інші веління життя хвилювали серця їх.

Вона. Чому ти мовчиш? Чому ти завжди мовчиш, Іване?

Він. Не питай мене! Вона. Не кричи! В і н. Я не кричу. Я стогну. Вона. Я тобі заважаю?

В і н. Ні. Слухай! Невже спільне життя існує для того, щоб бачити, як неймовірно важко і складно, і чим далі, тим важче й складніше!

Вона. Був час, і ти казав — як все ясно.

В і н. То була любов, цвіт життя, його великий проблиск.

В о н а. А хіба я не люблю тебе? Хіба любові вже нема?

В і н. Не нема, а нема коли. Слухай! (Мічурін став і поклав одну руку собі на серце, другу — на лоб') Коли тут ось мільярд молекул і з них дев'ятсот дев'яносто мільйонів дев'ятсот дев'яносто дев'ять тисяч безперестану зайняті в цьому жалюгідному місті Козлові одним: як вивести Росію з злиднів і косності,— що залишається людині? Люба моя, для любові потрібен вільний час Що тобі треба?

Вона. Я віддала тобі все.

В і н. Слова, слова, слова... Що тобі потрібно, я тебе питаю?

Вона. Мені потрібна твоя любов.

В і н. А мені потрібна співчутливість, жалісливість до моєї творчості!

Вона. Яка ти трудна людина.

В і н. Невже? Ну, коли людина, що поставила метою свого життя звеличення народу засобами науки,— трудна, тоді так...

Вона. Іване, скажи, що ти мене любиш. В і н. Так.

І, втупивши очі вдалину перед собою, Мічурін поцілував їй руку.

Осінній вітер здував з старих яблунь і груш пожовклий лист і кружляв ним у повітрі. Відлітали птахи в ірій, і посивіле насіння поруділих диких трав неслось у далечінь під виття вітрів. Випав сніг.

Олександра Василівна вмирала. Чи то від спогадів, чи від розуміння й відчуття свого неповоротного відходу з життя, очі від того стали великими й незвичайно глибокими.

— Ваню, де ти? Я не бачу тебе.

Мічурін раптом збагнув все і став перед нею навколішки.

— Я тут. Прости мені, Сашо! Прости, що я все життя належав деревам.

— Так, ти належав деревам.

— Вони — моє творіння.

— Прощаю,— прошепотіла Олександра Василівна.— Бідний мій Іване. Я благословляю кожен твій крок. Прости і ти всіх по великості своїй... І отця Христофора...

— Христофора? Нізащо!— Мічурін устав і нервово заходив по кімнаті. Зупинився, важко дихаючи.

— Сашо!..

По кількох хвилинах він вийшов у суміжну кімнату. Вигляд у нього був жахливий.

— Олександра Василівна померла,— сказав він Терентію й пішов.

Величезна Христофорова родина кинула вечеряти. Всі чада й домочадці, почувши стукіт, тривожно заметушились, ховаючись одне за одне або тікаючи, боязко озирнувшись, до суміжної кімнати. Сам Христофор, наляканий дужче за інших, ледве тримався на рівних, ухопившись обіруч за нагрудний хрест і захищаючись ним, як проти наближення нечистої сили. Відчинилися двері. Зачинилися двері. До їдальні увіходив Мічурін з палицею. В гнітючій тиші підійшов він до Христофора.

— Олександра Василівна померла. Перед смертю вона веліла простити вам.

Повернувся й пішов. На ходу сказав, не озирнувшись:

— Ідіть відспівувати.

— Мужайтесь...— прошепотів Христофор.

Мічурін озирнувся й глянув на Христофора поглядом, сповненим такої глибокої скорботи, що Христофор схопився лівою рукою за серце й заціпенів, немовби незрима рука прошила його списом. Кров забила в його скронях. Великі краплини поту зросили лоб, і мала й млява душа його заскімлила в обважнілому зажирілому тілі. Страх і збентеження струснули всю його роздвоєну зав'ялу вдачу. І тоді замість того щоб сказати слова втіхи ближньому, він почав скаржитись богу своєму:

— Господи, нащо поселив мене поруч з ним? Нащо спокушаєш раба твого? Чого душа моя в гріху і немощі збентеження? Чому заздрю я вбогому цареві рослин навіть у скорботі і печалі його?

В узголів'ї покійниці горіли свічки.

На стіні цокали годинники. Годинників було багато, різних за розміром, з різними маятниками. Маятники заважали один одному відмінністю своїх ритмів, і час спотикався в тривозі, хитаючись від упертої незлагоди маятників.

— Ось годинники лагоджу, годинники. Старі годинники лагоджу! Лагоджу машинки!— і Мічурін ішов містом і вигукував деренчливим голосом, наслідуючи точильників ножів.

Ось він вийшов на головну вулицю поблизу міської управи. Міський голова Іван Петрович Биков, піп Христофор, голова земської управи Полубояринов із своїми земгусарами і ще кілька міських чиновників, між ними-ібув і знайомий уже місцевий справник Семен Семенович Хренов, охочий до мисливства і різних напоїв,— всі дивились у вікно.

Биков. Господи, ну до чого ж антипатична людина. Іде як, дивіться.

Викова. Жах! (Хренову.) Семене Семеновичу...

Биков. Дивіться, як він демонстративно тримає голову. Він весь демонстративний: хода, ця палка. Чорт знає що.

. С о к о л о в-О р л о в. Кажуть, скнара, як Плюшкін38. Зовсім аморальний.

Б и к о в а. Він ненавидить нас. Коли він проходить повз наш будинок, по моєму тілу завжди пробігають якісь флюїди.

— Так! А даремно, ви, батюшко, погрожували відлучити його від церкви,— сказав Христофорові справник Хренов.— Дружина померла-таки! Боюсь я, знаєте, щоб часом конфуза не вийшло.

— Тобто?— занепокоївся Христофор.

— Шкода, кажу. Настойки в нього, знаєте, абсолютно божественні. Куди вашим! Далеко! Щоправда, характер поганий. Але ж, батеньку мій, усім не догодиш!

— Семене Семеновичу!

— Потім, можливо, це в нього спадкове. Я маю на увазі характер. Адже ви за спадковість? І я, хоч і груба людина, поліцай, але спадковість теж визнаю. Слово честі! Ви не хвилюйтесь. Га? Що?

В цей час відчинились двері. До кабінету увійшов високий на зріст, немолодий вже чоловік, надзвичайно імпозантної зовнішності. Сива голова, гарне обличчя, упевнений владний погляд, окуляри, хода, нарешті, крій костюма — все викривало в ньому людину столичну, мислячу, що живе в сфері високих інтересів. Він схожий був на вченого.

— Вибачте, будьте ласкаві. Професор Карташов з Петербурга. Маю честь освідчитись,— сказав прибулий.

— Чим можемо служити?— запитав Биков.— З Петербурга? Дуже радий.

— Маю наукові доручення до садовода-самоучки Мічуріна. Дуже прошу вас, панове, не відмовити...

— О, з задоволенням!— сказав трохи розгублений Биков і почав знайомити його з присутніми.— Завтра ми вас до нього припровадимо. Предводитель дворянства Соколов-Орлов...

— Дуже приємно, Карташов. Я хотів би...

— О ні, ні!..

— Не ображайте главу міста, батеньку, хоч ви і вчений,— сказав з грубуватою фамільярністю справник Хрєнов.— Тут до нас перед війною три американці приїздили. Теж, знаєте, вчені. То будьте вже певні, довго-Америка нас пам'ятатиме, а? Іване Петровичу? Як накачали! А тут закусочка... Якраз, знаєте, на йоржову юшку нагодились. Кипить, знаєте, вода, розумієте, власне, не вода, лавровий, розумієте, лист, перець, і от береться, розумієте, а? Іване Петровичу? Тобто збожеволіти, слово честі! Це казка. Ви знаєте, як це робиться? Боже мій!

Справник Хрєнов почав розкривати перед професором таємницю варіння йоржової юшки з таким найдосконалішим знанням справи, з такою любов'ю і таким глибоким захватом, що не тільки петербурзький гість, але й усі присутні, що чули цю розповідь в усіх її варіантах десятки разів і десятки разів ласували цією йоржовою юшкою, навіть отець Христофор, також не байдужий до черевоугодництва,— всі застигли в заціпенінні, всі були скорені. Мав рацію великий письменник, який сказав: "Талант — як гроші: в кого вони є, то є, а в кого нема, то нема!"39

У козловського справника Хренова був чталаит. Він не закопував його у землю, не нехтував ним. Він розвивав його при найменшій нагоді, нехтуючи навіть службовими обов'язками, проте ця вада також була притаманністю талановитої натури. Він любив варити йоржову юшку. Це було його покликання, його пристрасть. За властивою йому пристрасністю він був першим на все місто після Мічуріна. Але умінням розповідати, вилити свій талант, явити його людям він набагато перевершував відлюдкуватого, позбавленого артистичності Мічуріна.

— Тобто ви розумієте, панове,— буквально захлинався Хрєнов, ковтаючи повітря й витріщивши очі.— Ви розумієте, що робиться, коли вони вже зварились? І ви починаєте вичавлювати їх у казанок... щоб усе витекло, все! Отак-то... Ух! Аромат!.. А-ай!!! Ну, ну, як вам сказати?.. Ніщо в світі, слово честі, ні в Америці, ні в Європі, куди їм, боже мій! Казка, чуєте, казка! Даруйте, як вас ім'я, по батькові?

— Євген Григорович,— сказав професор Карташов, тамуючи ковтальні рухи.

— Що ви кажете? У мене шуряк Євген Григорович! Тезки! Ви чули, панове?

Незабаром нараду від міського голови перенесли до отця Христофора, де після неймовірно ситного обіду й розпитувань про столицю головною темою розмови став, звичайно, Мічурін.

— Ну, безумовно, дуже цікава людина,— сказав Карта-шозу обважнілий Биков,— але...

— ...Не всі вдома,— ляпнув голова земської управи По-лубояринов.

— Ні, не кажіть,— встряв предводитель дворянства.— Важка людина й, без сумніву, небезпечна. Чорт його знає, ні з чим не згоден, рішуче, з якого боку не підступай, все не так!

— Та їй-богу, панове, ну нащо! Звичайний собі дивак. Трапляється ж часом,— сказав добродушно Биков.— Був у нього сад,— пояснив він Карташову,— так він ні з того ні з сього раптом, що б ви думали? Переніс його на пустир, на пісок. Сміху було! Всеньке місто сміялось. Треба ж таке придумати. Ну, половина саду, природно, загинула.

— Ви розкажіть, як він до вас в управу приходив,— сказав Хрєнов.

— Ага!— жваво обізвався Биков.— Перед тим, як переносити цей сад, приходить він якось до мене в управу. Ну, приймаю дуже приязно, прошу сідати. Стоїть. "Я прийшов до вас як проситель". Що вам завгодно?— питаю. "Те, що я роблю, не подобається мені". Тоді отець Христофор, що саме був тут, і каже... Отець Христофор, як ви сказали? Якось дуже гарно сказали.

— Я сказав йому,— отець Христофор підняв вказівний палець:— Великий філософ древності Евріпід40 сказав: "Ти будеш змінювати життя й не порадуєшся. Те, що перед тобою, не подобається тобі, і ти віддаватимеш перевагу тому, чого нема. Все життя людське — скорбота..."

— Прекрасні слова!— підхопив Биков і, витягнувши шию, змінив голос, явно зображуючи Мічуріна: "Він невірно сказав. Я хочу змінювати життя й радіти".

— Абсолютно точно!— підхопив предводитель дворянства, простягаючи Карташову розкритий портсигар.— А я йому й кажу — ви мені, кажу, пробачте, але ваших витворів не можна в рот взяти. Вони гидкі. "Це,— каже,— поки що не має значення". Як, кажу, не має? Чому не має?

— Ну, і що ж він відповів?— запитав Карташов.— "Це справа смаку. А про смаки не сперечаються". Слово честі!

— Мене це так обурило,— захвилювався раптом Биков.— Послухайте, кажу. Все місто сміється... А він мені... Як він сказав? Почекайте... Ага! "А хіба через сто років когось цікавитиме, подобались чи ні мої плоди місту? Важно, що я створив новий сорт. Відкрив, каже, таємницю, як робити нове. А як з нового робити краще нове, це справа другорядна. Важить рух думки, матеріалізований в природі".

— Жах!— сказала попадя.

— Так. Але я повторюю, кажу, все місто, кажу, глузує з руху вашої думки! Ви знаєте, Євгене Григоровичу, що він мені відповів?— Тут міський голова зробив паузу і, мабуть, так вірно зобразив Мічуріиа, що всі зайшлися голосним сміхом.— "Місто буде знищене. Буде нове місто, і воно пишатиметься мною". Мене мало удар не трапив, їй-богу!

— Чорт його знає!— сказав предводитель дворянства і, вливши у чарку коньяку, нахильці спорожнив склянку.— Якась суміш Толстого, Кроиоткіна41 й Дарвіна, прости господи!

— Придивіться гарненько,— радив Биков Карташову, широко розкривши очі й зібравши на лобі велику кількість зморщок.

— Та-ак,— солідно, з протягом вимовив Карташов.

— Яка страхітлива гординя!— Отець Христофор потягся до буфета. — А тепер прошу вас покуштувати цих його гібрид-ців. Спеціально тримаю для гостей.

Карташов узяв від отця Христофора невдалий мічурінський фрукт, вкусив його і вмить аж перекосився. Це спричинилось до остаточно благодушно-радісного настрою батьків міста. Вони сміялись, як школярі.

— Все це нісенітниця, та й годі!— сказав справник.— Зате травка в нього маньчжурська чи тібетська для настойки — куди вам! Боже мій!— Справник випив.

Того ж дня, пізно ввечері, в оранжерею до Мічуріна несподівано ввалився Терентій. Він завжди був трохи грубуватий і буркотливий, і ще деякі вади були йому властиві, але властива йому була й одна найдорогоцінніша риса, що становила основу його суті й підносила його в очах Мічуріна над усі людські вади. Він був відданий йому всією душею. Цей неписьменний чоловік любив науку. Він схилявся перед нею. Він вірив у Мічуріна, як у святого. Він жив ним. Мічурін — це єдине, про що він говорив з людьми, говорив часом смішно й наївно, але завжди зворушливо й захоплено.

— Мічурін? Та я за нього, щоб ви знали, в огонь і в воду. Це великий учений, тільки ніхто, крім мене, не розуміє, от що. Ми з ним давно вже вирішили всю землю переробити. Верби, вільшину, березу, хліб — все к бісу! Годі! Скрізь ростимуть лимони, горіхи, липи, мед. От як. Персики, актинідії42 різні...

Але останнім часом цій міцній і, здавалось, нерушимій вірності було завдано великої шкоди. Після церковного прокляття образ Мічуріна в свідомості Терентія якось роздвоївся. Це роздвоєння не давало Терентію спокою, особливо коли був він напідпитку. У нього виникали тоді страшні сумніви, що стосувались особи самого вченого, так і своєї ролі при ньому й своєї долі в загробному житті.

— Що за стук? Хто там?

Мічурін випростався. Він не працював, як звик вечорами, не читав, не писав листів своїм послідовникам, розкиданим по цілому світу, й.не лагодив нічиїх годинників. Він гірко й страшно ридав самотою, рукою тамуючи ридання, щоб не прокинулись поснулі домочадці.

— Сашо, Сашо моя, на кого ж ти мене покинула... мученице моя...

Смерть дружини вразила його не зразу: поволі вповзала туга в суворе старече серце, осідала в ньому й гнітила його вночі в самотині.

— Хто там?— промовив Мічурін і здивовано поглянув на двері. Терентій ледве тримався на ногах.

— Терентію, ти п'яний?

— До... до... до... хто п'яний?— мурмотів, ледве володіючи язиком, Терентій і, перебігши, заточуючись, як на корабельній палубі, через оранжерею, впав Мічуріну на груди.— До... до... до... гик!

— Терентію, як ти смів?

— До-до-дозвольте-е-е-е... вольте... сип-пта!!!

— Ну?

— Е-е-е... я тебе питаюсь, що — є... Наука перемагає... гик... пр... природу, ч-чи-и природа пер-пре-перемагає науку? Га? Гик...

— Слухай, де це ти напився?

— Антихрист!-— Терентій гучно гикнув.— Гик!

— Ну, досить, Терентію...

— Я не Терентій! Я слуга диявола... От ти диявол і є! Гик!..

— Дурниці.

— Хто я був? Хто, я тебе питаюся? Я царю служив! Захищав вітчизну!

Терентій раптом зібрав сили й ухопив Мічуріна за груди. Мічурін ледве вирвався з лабет Терентія й кинувся в майстерню,— зачинилися позад нього двері. Терентій довго гатив у них щосили, загрожуючи й кленучи.

Але от прийшов ранок. Мічурін, сівши до стола, почав лагодити гармошку.

— Терентій!

До кімнати увійшов Терентій. Він уже тверезий. Він винуватий. Це помітно з кожного його руху. Він ладен на будь-які жертви, тільки б дістати прощення й забуття "пригоди".

— Слухаю. Іване Володимировичу!

— Ти боїшся страшного суду?

— Та... ні, Іване Володимировичу, от хрест святий, не боюсь.

— Брешеш, боїшся. Пекла боїшся.

— А чого боятись? Я вирішив, коли вже страждати, так з вами до кінця. Будь ласка, живуть же люди і в пеклі. Не всі ж бо праведні. Тільки, ради бога, простіть мені, дурню.

— Так... Ось ти вчора називав мене каїном...

— Іване Володимировичу, голубе мій...

— Ну, гаразд. На, віднеси годинник Пєтухову. Одерж півкарбованця.

— Слухаю.

— Підожди.

— Ну...

— Кажи, де пив?

— У батюшки на кухні. В них учора приїжджого професора приймали.

Пролунав дзвоник. Терентій кинувся в передпокій відчинити.

Увійшов Карташов. Кивнувши Терентію, Карташов запитав:

— Пане Мічурін? Здрастуйте.

— Так що ні, вони там,— сказав Терентій, проводячи Карташова до дверей.

— Тільки не раджу вам, пане професор, задавати їм пусті запитання. Вони сьогодні дуже не в настрої. Ви їм спершу про науку... кхм... от...

— Дозвольте. Професор Карташов, Євген Григорович,— сказав Карташов, увійшовши в майстерню.

— Іван Мічурін, годинникар,— сказав Мічурін і жестом запросив Карташова сідати.— З веселим похміллям вас

— Ну як?— спитав міський голова Биков, коли Карташов повернувся від Мічуріна. Всі батьки міста були в зборі.

— Що мені вам сказати?— значуще зітхнув Карташов і впав у крісло.

— Ага!

— Ну?— захвилювалась вся міська управа.— А все ж таки?..

— Я не розумію цю людину.

— Ну от!— розвів руками Биков.

— Все це дуже дивне й ні на що не схоже.

— Царице небесна!— зітхнув Христофор.

— А проте, звичайно, є в нього...

— Є, кажете?— хором спитали присутні.

— Безумовно. Я, звичайно, писав дещо про нього. Цілий ряд спроб з селекції й віддаленої гібридизації заслуговує, безумовно, найсерйознішої уваги. Це збагачує практику садівництва загалом, і зокрема на півночі. Але, панове, теоретичні претензії цього пана й та безцеремонність, з якою він поводиться з великими законами природи.,.

— Ну, це відомо,— підтвердив предводитель дворянства.

— ...це не піддається описові!— авторитетно закінчив Карташов.

У нього був дуже приємний баритон.

— Ах ти, боже мій!— не витримав Полубояринов.

— От бачите, я ж казав. Дуже підозріла справа!— отець Христофор захвилювався і навіть зайорзав у кріслі.

— Ні, панове,— сказав Карташов з гідністю,— я ж кажу — дещо, безумовно, є, хоч при цьому ніякої наукової бази. Суцільна гола емпірика.

— Пропаде людина!— бідкався міський голова.— Панове, може, зобов'язати його передати все це під город для військового госпіталю?..

— Ні. Нащо ж? Що ви?— авторитетно заперечив Карташов.

— Ну, треба ж якось допомогти йому виправитись!— сказав Биков.

— Горбатого могила виправить,— саркастично сказав предводитель дворянства.

— Вибачте мені, панове,— несподівано втрутився Хренов,— але я от довго спостерігаю його й сам дещо розумію, скінчив класи...

— Ви знову, Семене Семеновичу, за травку.

— Не в травці справа. Ви побачили б його переписку.

— Ну?— насторожився Соколов-Орлов.— Яку?

— З усім світом. Багато знає! Дуже багато. Іноді читаєш — голова обертом іде. Наука, та ще яка наука! Кошмар! І всі йому пишуть російською мовою!— Тут Хренов підняв грубезний палець і зробив артистичну паузу, щоб перевірити враження.— Ви, пане професор, не вірте йому. Це він прикидається цим, як ви сказали?

— Емпіриком?

— Так. Панове, обережно. Запевняю вас! Можливо, нам доведеться ще перед ним шапку скидати... Характер,— так! Але я теж не дурень. В мене він увесь як на долоні.

— Панове, дозвольте відкланятись!— Карташов підвівся.— Мені час.

— Як — час?— здивувався Хренов.— А юшка?

— Не можу.

— Як це так — не можу? Що не можу? Юшки не можу? Панове!

— Не можу, не можу,— сказав Карташов і поглянув, на годинник.— Батеньки! Запізнююсь на поїзд.

— Куди!!!— загорлав раптом справник.— В Петербург?! Не скуштувавши юшки? Що ж про вас подумає Академія наук?.. Затримати поїзд!!!

Вгамувавши гнів, Хрєнов підійшов до Карташова й за допомогою міміки й непередаваного руху пальців лівої руки так описав принадність наїдків і питва, що все застигло підвладне його талантові. Застиг і Карташов.

Минали роки. Мільйони людей вмирали на фронтах імпе* ріалістичної війни. Країна змарніла і впала в скорботу. Тільки природа сяяла безсмертною своєю красою. Безмежжям лугів серед сонних лісів струміли тихі російські ріки.

Цвіли сади. Одні квіти змінювались іншими, розцвітали й в'янули, залишивши насіння в плодах, і знов гілля вкривав сніг і цвіт, і важучий плід падав потай на землю, за законом.

Здавалось, ніби ніщо не змінилось у природі. Але багато що змінилося в світі. Багато що змінилось у саду революціонера природи Мічуріна. Змінився й сам Іван Володимирович,

Ішов дев'ятнадцятий рік.

Мічурін сидів під обважнілим від плодів деревом. Він дуже постарів і посивів, але був бадьорий і радісний, як ніколи, здавалось, за останні роки. Він приймав у себе старого листоношу Федора Буренкіна, що навідав його з цілою юрбою внуків та внучок.

— Чудові плоди у вас, Федоре Кузьмичу, чудові, душа радіє,— лагідно говорив Мічурін, дивлячись на скромних, вродливих дітей.— Так. У мене сьогодні особливе свято. Вгадайте, чого я вас покликав?

— Ну?

— Пам'ятаєте сім'ячко? Принесли ви його мені в конверті з закордонною маркою.

— О, скільки ж то років!

— Еге ж. Так ось потомок у новому вигляді, в нашому досконалішому, гібрид...— Мічурін простяг Буренкіну й дітям чудові золотисто-рожеві яблука.

— Яка благодать!

— Так, тут мала місце жорстока боротьба, поки вдалось знайти правильні співвідношення в подружжі, де кожне виросло далеко від другого, познайомити їх, приборкати характери...

— Скажіть на милость...

— Це вже шосте плодоносіння. І з кожним роком кращає. Подивіться, яка благородна, стійка форма. Ах, яке багате дерево. Не дерево — статуя.

Раптом загуркотів грім.

Вони прислухались. Здалеку, з-поза річки, стріляли гармати. Що це? Снаряди почали вже падати в річку, здіймаючи високі фонтани.

Раптом затремтіло дерево й яблука посипались на землю. Громадянська війна прийшла в сад.

Переслідувані Червоною Армією, містом мчали мамон-товці з артилерією. Тікали в безладді кінні й піші.

— Іване Володимировичу! Ворота висаджують!— закричав Терентій. Мічурін кинувся з саду до воріт.

Білогвардійська батарея спинилась біля воріт розсадника. Молодий офіцерик-верхівець віддав наказ козакам. Козаки кинулись до воріт і почали їх ламати, щоб завезти гармату в розсадник.

— Стій! Стій! Назад! Куди?— кричав Мічурін, ставши на місці повалених воріт.

— Іди звідси, діду! Іди геть!— кричав офіцерик.

— Дурень! З ким розмовляєш?

— Женіть старого к чортовій матері! — загорлав офіцерик.

— Хлопчисько! Я тобі дам!— кинувся до офіцерика Мічурін. Козаки кинулись на нього зі зброєю. Мічурін ухопився за гвинтівку й намагався вирвати її в козака.

— Громадяни, не чіпайте його! Він божевільний. Він несамостійний, громадяни, змилуйтесь!— благав Терентій.— Хлопці, плюньте на нього! Стій, не бий! Ваше благородіє, що ви робите? Не бий, кажу тобі, сучий сину, він божевільний! Громадяни! Зупиніться!!!

Але побачивши, що розрахунок на недоторканість божевілля жодного успіху не має і що життя Івана Володимировича висить на волосині, Терентій кинувся в атаку. Вхопивши за груди здоровенного чубатого козака, він затряс його, як грушу, з криком:

— Ти кого б'єш? Ти знаєш, хто це? Учений! Я тобі голову скручу!

Тим часом розлючений учений, пом'ятий, в роздертому костюмі, без капелюха, вирвав у козака гвинтівку й, кинувши її картинним жестом додолу, з криком "через мій труп" упав на землю перед ворітьми. Козаки сторопіли. Терентій уже схопив гвинтівку й, хто зна, чи не втратив би світ у цю фатальну мить двох великих мрійників, коли б на тину, немовби у ляльковому театрі, не з'явився новий козак й чітко не закричав:

— Більшовики! Ваше благородіє, більшовики обходять! Все зникло.

Мічурін підвівся з землі й випростався. Був він у поросі й реп'яхах. Мокре волосся збилось жалюгідним клоччям, піт струмів з нього цівками, але благородний блиск його тріумфуючого погляду робив його подібним до короля, що врятував від змія сво] володіння. Він був блідий від внутрішнього вогню. Його утлі груди ходили ходуном, і розторсані бронхітні півні вищали в грудях нестройним хором, і палаючі очі кресали іскри благородного переможного гніву. Здавалось, він от-от вигукне: "За мною! Музика! Вогонь!"

Терентій дивився на Івана Володимировича з зачудованням.

— Терентію, дай води!.. Постривай! Я тобі... Довго ти в мене пам'ятатимеш божевільного. Я тобі...

Чимало ще образливих слів, чимало загроз вигукнув переможець змія, але Терентій уже не чув їх. Він побіг по воду. Не чув і той, що казав їх. Коли Терентій приніс йому воду, він не напився, він не помітив її. Він дивився вслід старому світові, що тікав у безвість, і перед його внутрішнім зором постала вся повстала батьківщина. Неймовірно важкий і довгий шлях боротьби, величезний особистий досвід і прозорливість дослідника природи осяяли його свідомість і дали змогу відразу відчути весь зміст того, що сталось. Він збагнув, що прийшов його час. В суспільстві почалась нова ера.

— Дозвольте, Іване Володимировичу. Все це добре й навіть дуже добре,— казав він сам до себе другого дня, дивлячись у дзеркало.— Але яка доля спіткає ваш сад? Коли б не нарубали дров. Треба діяти, а? Як ви гадаєте?

Схвильований і гордий, стояв він перед дзеркалом у накрохмаленому комірчику й своєму святковому сурдуті, вдягненому чи не вперше після одруження. Він оглядав себе. Ось він тремтливою рукою поправив галстук.

— Іване Володимировичу,— сказав Терентій.

— Ну?

— Одне тепер я можу вам сказати.

— Ну?

— Сад пропав.

— Сад?

— Атож. І сад, і ми з вами.

— Чому?

— Пригадуєте ви того шибеника,— показав Терентій на аршин від землі, маючи на увазі злодія, безсумнівно, малого на зріст.— Павлушею звався, пам'ятаєте? Притаманний злодійі Скільки він мені в печінках сидів. І досі шкодую, ідо не встрелив з дробовика. Скільки дерев поламав!

— Ну?

— Так от він тепер у них головний. Мічурін засміявся.

— Значить, у нього тоді вже була схильність до експериментів.

— Дурниці.

— А скільки я переламав, згадай! Не вдалось дерево — під корінь. Ні, Терентію, так не можна. Не можна, не можна, не можна. І слухати не хочу. Неподобство. Ну, хай уже я, я — дворянин. Твоя влада прийшла, а ти казна-що базікаєш. Давай палку.

Він узяв від Терентія палку й капелюх, і вдвох пішли назустріч новому життю.

Зупинились на головній вулиці біля будинку з написом "Ревком".

На другому поверсі їх перепинив вартовий.

— Стій! Засідання.

— Як — засідання? Не встигли ввійти в місто і вже засідання?— забурчав Мічурін.— Не гаразд! Не чекав!

— Товаришу, в нас засідання,— сказав, проходячи в двері, член ревкому.

Коли Мічурін увійшов до кімнати, де відбувалось засідання, всі встали. Вони часто потім згадували про це, сміючись, і жартуючи, й запитуючи один одного, чому ж все-таки вони повставали; як школярі?

Що було в цій старій людині підкоряючого, владного, й чи було воно?

Всі вони були молоді й сповнені відваги й невичерпної готовності творити добро.

Не підвівся лише Степан Рябов. Це був юнак великої чесності й відданості революції, але вдача в нього була різка, власне, навіть не вдача, а бідність, що впала на весь його рід двісті чи й триста років тому, була така люта, що він не зміг залишатись байдужим, бачивши добре вдягнену людину. Він був не тутешній і про Мічуріна не чув. В старому, що зайшов до кімнати, він вгледів ворога. А Мічурін, побачивши, що він сидить, вирішив, що це й є голова й колишній яблучний злодій. Він відчув себе трохи ніяково.

— Здрастуйте, молоді люди. Я Мічурін.

— Здрастуйте, товаришу професор,— відповіли ревко-мівці хором.

— Що треба?— грубо запитав Рябов.

— По-перше, я прийшов привітати перемогу, так би мо* вити, революційної, ну от. молоді... По-друге, я прошу вас,—

Мічурін спохмурнів, звертаючись прямо до Рябова.— Я прошу вас сказати мені точно і ясно, будете ви оберігати мій розсадник чи ні?

Тут Мічурін раптом так розсердився на себе за недоладність початої розмови, що навіть стукнув палицею об підлогу. Ні, не таку промову мав він виголосити єдиний раз у житті перед комітетом революціонерів-переможців. Мав він багато незмарнованих, справді красивих, хвилюючих слів про велич боротьби, про новий світ, про визволене людство. Як дослідник природи, він був матеріалістом-діалектиком, оскільки справжнє природознавство стихійно тяжить до діалектики. Про цей особистий свій висновок йому теж хотілося б розповісти загартованим у боях комуністам чимало надзвичайних думок. Але цей прозаїчний Рябов зіпсував йому всю промову. І загартованих у боях комуністів він до того ж не помітив. Все виявилось не таким, як гадалось. Якісь безвусі юнаки, безбороді. Певно, і в засланні ніхто не був, кайданів не носив.

— Прошу мені відповісти!

— Звичайно, будемо,— пролунали голоси.

— Дивлячись задля кого оберігати?— сказав відверто Рябов.— Подумаєш, у сюртучок вирядився!

— Товаришу Рябов, закликаю до порядку!— пролунав раптом дзвінкий голос.

Мічурін озирнувся. Перед ним стояв засмаглий русявий хлопець у звичайній шкіряній тужурці — один з тих типових дужих тілом і духом людей, яким судилось увійти в історію з ім'ям покоління переможців. Це був член повітового ревкому Павло Синицин.

— Сідайте, Іване Володимировичу.

— Ні, дозвольте,— сказав Мічурін і знов повернувся до Рябова.— Я пережив трьох царів і фізично зігнувся за старої епохи!! Сорок чотири роки я провів тут, у саду> на грядках.

— І тепер шкода розлучитись?!— так само різко озвався Рябов.

— З дурнями не розмовляю!— скипів Мічурін і повернувся до Синицина.— Я почав сад на пустирі, шукаючи нових шляхів створення кращих плодів для Росії. Я пізно прочитав Дарвіна і Тімірязєва й допустився тут тисячі помилок і збочень в шуканні істини. Сьогодні мене вже не обходить, мій чи не мій буде розсадник. Для мене особисто важить одне — зберегти його задля всенародної користі. Зрозуміли? Ось для цього й сюртук вдягнув! А не для тебе!— розсердився ще раз Мічурін, глянувши на Рябова.— Я вінчався у цьому сюртуку.

— Та ви не гнівайтесь, Іване Володимировичу, він у нас добрий, тільки сердитий дуже,— по-хорошому сказав голова ревкому.— Він у нас талант. Повірте, він сам перший головою накладе, щоб зберегти вас і ваш розсадник для соціалізму.

— Багато ви тямите в соціалізмі ..— пробурчав Мічурін.

— У тебе вчитимемось, пане!.. Товариші, що це за розмови?— спалахнув Рябов і люто трусонув кучерявим чубом.

— Ну, дай же сказати людині!— перепинили його товариші.

— Треба, щоб народ полюбив працю, не ставився до неї, як раб...

— Вірно.

— ...щоб перестали уникати фізичної праці. Боронь боже!— Мічурін вийшов на середину кімнати, його оточили, й він знову почував себе

добре.— Фізичну працю ненавидять раби й паразити,— це ви затямте собі, панове, на все життя. Пригощайтесь, прошу вас.

І Мічурін почав роздавати членам ревкому яблука, чудові яблука, добуваючи їх з безодніх кишень свого сюртука.

Дістав яблуко й Рябов. Узяв і зніяковів — йому здавалось, що Мічурін помине його.

— Спасибі, Іване Володимировичу,— сказав Синицин, усміхаючись і з любов'ю поглядаючи на яблуко.;— Рябов, пиши охоронну грамоту й наказ про прийняття розсадника на державне постачання.

— Ну, що ж, приймаю,— Мічурін підвівся з стільця.— До речі, подбайте і про помічників, коли на те пішло.

— Будуть і помічники. Все буде. Ось Рябов піде в Тіо-мічники, сам піду, дайте-но тільки налагодити життя,— сказав Синицин.

— Ти гляди, який хоробрий,— посміхнувся Мічурін.

— Ага.— Синицин підійшов до Мічуріна.— А я ж давній ваш знайомий, Іване Володимировичу. Пригадуєте американців? То ж я на яблуні був.

— Ай яй-яй. То це ти?

— Я. Терентій мене потім спіймав... Чай пив у вас.

— Ну, тепер сад пропав,— сказав Мічурін. Всі засміялись.

— Не турбуйтеся, Іване Володимировичу, відтоді навіть у попа не крав. Грамоту Іванові Володимировичу!

— Спасибі, Рябов. Ось грамота ім'ям революції.

Повертаючись додому на новій бричці з продуктами й охоронною грамотою, Мічурін відчув, ніби він помолодшав на двадцять років. Раптом пробіг цеп піхотинців, за ним батарея. Мічурін з Терентієм — по коню. Під'їжджає до розсадника загін червоноармійців, руйнує огорожу, знімаючи колючий дріт і намотуючи його на барабан.

— Стій! Стій! Що ви робите?!— закричав Мічурін, зіскакуючи з брички і кидаючись в атаку на червоноармійців.

— Та ви, папашо, заспокойтеся. Ми розуміємо. Але ж війна. Батарею треба ставити,— заспокоював Мічуріна молодий командир.

— Припиніть негайно! Ось грамота!

— Яка там грамота! Навались, хлопці! Гей, взяли!

— Через мій труп!— закричав Мічурін, впавши на землю біля воріт.

— Подивіться, що виковирює старий, га? От темнота...— сказав добродушний червоноармієць, намотуючи дріт...

— Відставити!— почулась команда.

Молодий командир взводу підійшов до Мічуріна і повернув йому грамоту.

— Ідіть.

— Та підемо. Розкудкудакався.

Прогримотіла, як весняний грім, громадянська війна й покотилась далеко на південь, на українські й кубанські простори.

Одного дня навесні в сад до Мічуріна прийшов Рябов. На ньому була старенька солдатська шинель і студентський злинялий кашкет. Мічурін працював на грядці.

— Що вам?

— Здрастуйте.

— Ну?

— Я Рябов.

— А... Це той Рябов? Який Рябов?

— А ви подивіться. Повітовий інструктор садівництва.

— Звуть як?

— Степан. А по батькові...

— Гаразд. Будеш і без "по батькові"... Інструктор?

— Так.

— Так! Ну, інструктуй. Бери лопату.

— Це можна,— сказав Рябов і, взявши з рук Мічуріна лопату, почав скопувати грядку.— Тільки я не інструктувати прийшов до вас, а вчиться.

— Так от і не торохти.

— А ви послухайте, це теж буває корисно старим. Спочатку покажіть мені ваш садок. А по-друге, я вам наперед скажу: все це не витримує критики.— На цих словах Рябов випростався й, посміхнувшись, показав рукою на сад.

— Як?!— розсердився Мічурін.— Ти що мені тут чортзна-що?..

— Це кустарщина, а не сад,— сказав Рябов.

— Що?!

— Ви не іритуйте. Це ж може бути смішно. Це кустарщина. Це треба ставити на державні рейки. Зрозуміло? Ось добув для вас субсидію — двісті п'ятдесят тисяч карбованців! Будь ласка.

— Скільки?— Мічурін злякано відсахнувся від простягнутого йому документа.— Ти збожеволів! Як же буде із звітністю? Я заплутаюсь у папірцях і піду під суд!

— Не турбуйтесь.

— Віднеси назад! Чуєш? Зараз же! Що ми з ними робитимемо? Це ж капітал.

Рябов трусонув чубом і подивився вдалину.

— Монастирську садибу заберемо — разі На весну заплануємо сто тридцять тисяч одиниць — два! Лабораторії — три! Виставки — чотири! Не вистачить!— Тут Рябов не витримав і голосно засміявся.

— Не галасуй! Чорти тебе принесли на мою голову.

— Почекайте, Іване Володимировичу, дорогий. Ви ще не знаєте мене. Я такий жаднючий... Моїй уяві вже й мільйона замало! Це що?.. Це все ми двигнемо на історичну дорогу. Я вже товаришеві Леніну доповідь написав!

Мічурін грізно дивився на пришельця, ледве приховуючи радість.

Базарний день у Козлові. Народ, коні, підводи, лотки. Звичайний базарний гомін, галас, музика, вигуки.

Кілька червоноармійців у пом'ятому одязі, на свіжих милицях нагадують, що рани трудового народу ще не загоїлись. Увагу червоноармійців привертає щось дуже цікаве. Це виставка досягнень Мічуріна. Просто посеред базару на дощатому помості висаджено кущі, квіти, розкладено фрукти. Над виставкою полотнище з лозунгом:

"Громадяни, не ждіть милостей від природи. Взяти їх у неї — наше завдання".

Біля квітів і фруктів — ніби відмолоділий на кілька років Терентій. Він гордий і важний. Щоб не гаяти часу, чекаючи на Мічуріна, він пояснює народу досягнення науки:

— Ось кандиль-китайка, ренклод-реформа, парадиз, шафран північний, бергамот-новик. А найголовніше — черенки з поясненням! Дивіться, громадяни! Відомий вчений природи Іван Володимирович Мічурін правильно вказує, що харчуватися треба досягненнями нового життя!

— Чого?— почувся сміх.

— Не смійтесь, громадяни! Хто там сміється?! Треба абрикосами харчуватись, виноградом! Гібриди розведемо різні!— повчав Терентій.

— Нащо розводити? Гриби й самі родяться, був би дощ,— сказав старенький скуйовджений селянин.

Навкруги засміялись.

— Тихше, громадяни! От сам вчений Мічурін вам розкаже!.. Велика несвідомість, Іване Володимировичу,— сказав Терентій Мічуріну, що якраз надійшов.

— Хіба? Не може бути. Ти щось тут наплів уже? Хто тобі доручав говорити?

— Таж не розуміють.

— Бути цього не може. Громадяни вільної Росії!— звернувся Мічурін до народу.— Мені дуже приємно й радісно сповістити вам ось що: великий вчений Дарвін довів і пояснив нам, як у боротьбі за життя з'явились різні ознаки у потомків спільних батьків, бачите ви.

— Нічого не бачимо. Наші батьки...

— Незвичні ми до цього!

— А ти послухай! То й звикнеш,— обурились молоді червоноармійці на милицях, що стояли в першому ряду.— Кажіть, папашо, все зрозуміємо,— звернулись вони до Мічуріна. Очі в них світились прекрасним гнівом, розумом і жадобою знання.

— Дякую вам, громадяни солдати... Так от... Довго боролась наука над питанням, як же зробити рослини міцнішими, щоб не вимерзали, багатші на плоди стали; як схрестити їх? І от, громадяни, працюючи над цим сорок чотири роки, витративши багато праці й часу на різні помилки й збочення, я, нарешті, знайшов спосіб створення нових рослин на основі віддаленої гібридизації, шляхом використання посередника.

— Ет, чорти б тебе молотили, нічого не второпаю. От голова, га?— вигукнув дідок чи то з подивом і захватом, чи в стані ущипливого презирства до себе.

— Зараз поясню. Я схрещую рослини, але не відразу одну з одною,— Мічурін почав сходити з помосту до народу, тримаючи в руках кілька черенків винограду. Він весь світився радістю.— Я схрещую їх поступово, підбираючи близькі до кожної і по можливості такі, що виросли в різних за відстанню місцевостях, створюю гібридів-посередників, а тоді вже, щоб одержати результат, схрещую...

— Що. що?

— Тихше, темното... Кажи далі, батечку.

— Дуже просто. Так от вже створено з південних і далекосхідного тайгового північний виноград. От погляньте: "перша ластівка".

І, добувши з кишені виноградне гроно, Мічурін про-стяг його старому Єгору Жукову.

— Ми цим ділом не інтересуемось,— сказав Єгор, неохоче беручи виноград своїми вузлуватими, темними, як коріння дерева, пальцями.

— А ти покуштуй,— сказав Мічурін.

Старий пожував ягоду й сплюнув. Всі погляди скеровані на Єгора, як на рідкісного дегустатора вин.

— Ну?

— Та кажи вже... жуєш...

— Вутла дуже. А смак... це...— Єгор запнувся.— Вода. Вона й непогана ніби, тільки не наша це справа,— сказав Єгор і передав гроно онукові.— Нам треба що? Посадовив навесні, а влітку споживай: картопля, ріпа чи буряк. А цю штуку посади, ходитимеш коло неї років десять чи й п'ятнадцять.

Єгор глянув на Мічуріна і з виразу його обличчя збагнув раптом, що говорить невірно, нерозумно, хотів був замовкнути, щоб не пошитись у дурні й не стати посміховищем, та притаманна впертість взяла гору і він сказав:

— Отож, гляди її, бережи від морозу та гадай, яка на смак уродить. А тоді, гляди, чи вродило, чи ні, а тобі помирати час. От тобі й фрукт. Хтось там їстиме — ласуватиме.

І несподівано на всю площу, наче грім, пролупав всенародний регіт, що перевернув Єгорові всю душу.

— Ну й помирай! Без тебе з'їсться! Помирай, старий шкарбан!— сказав молодий сердитий червоноармієць-інвалід і наблизився до старого, як до ворога.— Тепер я питатиму твого онука, що він скаже про тебе, коли зросте твій сад. Кажи, малий! Повідай народу!

Всі дивились тепер на Єгорового внука, десятирічного Лукашика, що тримав виноградне гроно.

— Скажу,— задзвенів у запалій тиші кришталевий Лу-кашиків голос і вщух.— Скажу, спасибі, скажу, діду, на добру пам'ять. Щодня казатиму.
*

— Правильно,— сказав Мічурін, коли люди втихомирились.— Вірно. Стара, темна, личакова Росія померла й не воскресне. Такий закон природи. Йому підкоряється все живе..Нове життя прорвалось до сонця, до світла, до перемоги! Я бачу його. Бачу наші міста і села в садах. Коли

там, де, крім горобини, нічого не цвіло, зацвітуть яблуні, груші, абрикоси, персики... Яка буде країна! І все це так просто, абсолютно просто!— Мічурін здивовано глянув навколо й навіть знизав плечима.— Ви розумієте, щодня я все дужче й дужче дивуюсь, ну як ми могли так жити?

— Це ж як саме?

— Куди не глянь — скрізь верби, чорт би їх побрав, осика, вільха. Вся наша величезніа північ споконвіку цвіту не бачить! Яблуко — ласощі! Виноград — казкове слово! А ми зробимо Радянську Росію яблуневою, грушевою, вишневою, персиковою!.. Медовою!.. Адже насправді все це так просто. Треба на кожне подвір'я двадцять саджанців. І все! І всі будемо багаті! Ось мій лозунг!

— Дозвольте, а з ким ви цей лозунг погодили, Іване Володимировичу?— спитав Мічуріна Рябов, що надійшов у супроводі професора Карташова.

— Тобто?

— Тобто, я питаю, з ким ви погодили ваш лозунг?

— Я його погодив із здоровим розумом, і от народ починає вже розуміти,— відповів Мічурін.

— Виходить, інші не мають цього розуму? — не витримав Карташов.

Професорові Карташову здалось, що Мічурін своєю відповіддю принизив перед народом авторитет Рябова. З другого боку, йому хотілося зробити приємне Рябову як представникові місцевої влади. Він зараз тільки приїхав у Козлов. Підійшовши до Мічуріна, він стиха, але так, щоб Рябов почув, сказав:

— Але ж ви самі розумієте, що ваш лозунг куркульський? Здрастуйте!

Мічурін нахмурився. Він упізнав Карташова відразу, пригадав його перший приїзд до Козлова і все, що в зв'язку з цим говорилось потім у місті, всі байки, плітки, глузування обивателів з міської управи.

— Повторіть, що ви сказали?

— Я сказав — здрастуйте,— зніяковів Карташов, зрозумівши, що допустився помилки.

— Ні. Що ви перед цим сказали?'

— Я сказав, що існує ж положення...

— Громадяни! Ось перед вами вчений папуга в науці й житті! — вигукнув раптом Мічурін.

— Іване Володимировичу! Хвилиночку! Громадяни! — втрутився Рябов, заглушаючи голос Мічуріна й ще не знайшовши потрібних гучних слів, щоб вийти якось з цього скрутного становища.— Громадяни!

— Ну, знаєте! За такі слова... Дякую вам,— несміливо обурився Карташов.

— Можете подавати до суду. Лозунг куркульський... Хто б і казав мені це! Пристосованець! — лютився Мічурін.

— Іване Володимировичу! Громадяни, лрошу вас! — хвилювався Рябов, вискочивши на поміст.— Ох, Іване Володимировичу, так же не можна. Навіщо ж ви?..

— Любий мій, не вчіть мене...

— Та я не вчу. Я тільки кажу.

— От і помовчте. Ви громадянську війну скінчили? Так? А от зараз вона починається в науці. Розуміти треба.

— Ну, Іване Володимировичу, адже професора надіслав до вас Наркомзем на допомогу,— сказав Рябов тихо, явно маючи намір пом'якшити неприємний інцидент.— Адже це вчений. Він приїхав вивчати ваш досвід.

— Не вірю. Він приїхав наглядати за мною. Йому потрібні мої помилки, а не досвід. Я пам'ятаю його статті про мій сад!

— Ну, що ви?

— Це несправедливо! — сказав Карташов.

— Не смію претендувати,— підкреслено тихо й чітко відповів Мічурін. — Справедливість у цьому місті, наскільки я пам'ятаю, належала вам і попові Христофору. Лозунг куркульський! А-а!

— Ото сором,— скрушно сказав старий Єгер до свого онука Лукашика, що весь час не спускав очей з Мічуріна — так вразили його дитячу душу дивні слова його.

Професор Карташов почував себе знищеним. Він через силу приховував розгубленість, відчуваючи па собі погляди юрби, хоч, власне кажучи, і відповісти по суті йому не було чого: він сам не вірив у те, що казав Мічуріну. Він просто хотів догодити Рябову, і так невдало вийшло.

— А наш от вчений, либонь, посурйозніший за тебе буде,— сказав йому з єхидною повчальністю Єгор.— Як він тебе зразу прищучив. Ти йому ручку, а він тобі — раз! От і стоїш, бач! Еге ж, він у нас крутий. Він у нас... Ти з ним, брат, обережно. Виноград бачив? Ага... Це як усю Росію засіємо, тоді не жартуй... Ей, старий! — звернувся раптом Єгор до Мічуріна.— Клади-но мені корінців отих виноградних та яблук, які міцніші. Давай!

Путівцем понад річкою, через березняк та ялиновий чагарник тихою ступою чвалала руда конячка.

Під веселим весняним сонцем вона здавалась вилитою з золота й такою приємною, ніби доводилась вона дідові Єгору та його онукові не конякою, а членом сім'ї. Вони поверталися з міста, опановані новими думками. Єгор крутив у руках черенки винограду й зосереджено думай. У Лукашика була яблунька в руках.

— Вчені от як сварилися,— сказав Лукашик.'

— Вчені, вони теж, бачиш, різні. Одні вчені на гроші легкі, інші — на мозолі. От і хто куди. Наш от вчений,— старий Єгор потрусив черенком винограду,— мабуть що партійний, а той — ні... Бачив, який важний, ото вони й сваряться., Час-бо такий...

— Виросту, теж буду вчений,— мрійно зітхнув Лука-шик.— Вже ж такі виногради розведу...

— Бач ти...

— Діду!

— Ну?

— Прожени мене з дому. Або я сам втечу, як Ломоносов44. Дома ж нічого я не висиджу.

— І прожену. Дорога тепер відкрита.

— Я вже, діду, такі там виногради розведу, такі яблука...

— Тільки я тобі, Лукашику, от що скажу... Досі ці виногради лише в піснях натякались та в казках... А тепер он що робиться. Цей старий вчений! Отак і ти, як підеш,— Єгор махнув черенком кудись у далечінь на всю країну,— вчись. Підростеш, дівка, гляди, якась підвернеться,— жени, вчись.

Наприкінці серпня в приміщенні монастирської трапезної було відкрито генетичну лабораторію Мічуріна, а рядом у саду — велику виставку його наукових досягнень. На довгих стелажах, прикрашених квітами, красувалися сотйі сортів його гібридів. У залі лабораторії стояв великий овальний стіл, також заповнений плодами.

На виставку прибули садоводи, агрономи і вчені з столиці. Це було свято Мічуріна.

Торжествували помічники, учні. Організатор виставки Рябов почав навіть промову перед гостями:

— Товариші! Довгі століття прославляла історія страшні поля битв, де вмирали люди. Але мовчала вона про зорані поля, на яких ми працюємо. Прославляла імена тиранів, царів-убивць...

Терентій. Ну, вже! Осідлав царів.

Рябов. ...царів та їх нащадків. (До Терентія.) Зараз... (До гостей.) Так. Прославляла тиранів, нічого не бажаючи знати про походження пшениці, плодів, про героїв і художників землі!..

Терентій (помітивши наближення Мічуріна, до Рябова). Кинь царів, кажу, іде, чуєш...

Рябов. Вісімсот кращих видів зібрав тут Іван Володимирович за довгі роки праці!.. Сто п'ятдесят нових сортів створив він до початку великої пролетарської революції і приніс їх на службу народу. Від імені міського комітету Російської Комуністичної партії більшовиків і виконкому Ради робітничих і селянських депутатів, відкриваючи цю першу...

З'являється Мічурін в. супроводі Кічунова і Сівцева.

Мічурін (до КІнунова). І я дякую ,вам; все пам'ятаю: і ваші турботи про мене, і незабутню зустріч двадцятого століття. (Помітивши Рябова.) Досить, досить, досить...

Рябов. ...виставку його праці, пройняті...

Мічурін. Я дуже щасливий, панове... (Рябов подає знак.). Вибачте... як?.. Так-так... Товариші, сьогодні у нас знаменний день. Відкриваючи центральну генетичну лабораторію, ми... Прошу сідати...

К і ч у н о в. Чудова президія. Єдина в своєму роді... на всю, мабуть, Росію. Кожний промовець, перед тим як говорити щось розумне і практичне, повинен вкушати плоди, які лежать перед ним...

Мічурін. Ви вгадали. На цьому столі природа пропонує вам на розгляд... Взагалі це дивний і, смію запевнити всіх присутніх, такий прекрасний стіл, що я навіть схвильований. Це плоди мої. Наказую... Тобто щиро прошу всіх присутніх з'їсти по пів-яблука номер один і при цьому дивитись на мене...

Всі беруть яблука і починають мовчки їсти.

К і ч у н о в. Іване Володимировичу! Це чудове яблуко! Це... ви нас просто перетворюєте в дітей. По-моєму, на світі нема такого плоду!

Мічурін. Згодний. І саме тому дозвольте зупинитись докладніше на ньому. Я вважаю, що кожна свідома людина повинна знати про це, кожен робітник, селянин і кожен учений. Ось його батьки. (Показує жовтий маленький бельфлер і китайку.) Ось мати, ось батько, ось нащадок. (Показує велике яблуко.)

Піонер. А чому батьки маленькі, а яблуко велике?..

Мічурін. Зараз. Мати — з півдня. Прибувши до нас в континентальний клімат, відразу, звичайно, зачахла на морозі і ледве плодоносила — плоди рідкі, дрібні. В 1900 році я переношу на її цвіт пилок китайської яблуні. Дозріле насіння висіваю тої ж осені. Виявляється: всі сіянці відхилилися в бік матері. Лише один відрізняється добрим розвитком всіх частин зовнішнього габітуса. Беру. Пересаджую ще двічі і на сьомому році одержую плід — гібрид, чудовий на смак і великого розміру. А чому? Тому, що в гібридах передаються спадкові задатки не тільки батька й матері, як це стверджують деякі горе-теоретики. В гібридах складаються комбінації цілої групи далеких родичів — дідів, прадідів, прабабок, а іноді ще й віддаленіших родичів по загальних лініях! І пробуджуються вони до життя при гібридизації, як під час вибуху, проспавши перед цим цілі століття в прихованому стані. Зверніть увагу: всі гібриди, одержані від схрещування видів або різновидностей далеких між собою за місцем походження, мають найбільшу силу пристосування до умов нової місцевості.

Карташов (до Сівцева). Так. Ач, куди сягнув.

Мічурін. Але це тільки початок біографії. В новому сорті з'явились і нові недоліки — рано почали визрівати. До кінця серпня втрачається соковитість, з'являється мучнистість, гнилизна. Тоді я вводжу в дію ментора, тобто прищеплюю йому на нижні гілки, ближче до стовбура,

живці іншого старого сорту. А через кілька років — ще шість живців інших зимових сортів. Як змінювалися плоди з року в рік, як вони ставали цупкіші, важчі, набирались аромату, як почали визрівати все пізніше й пізніше — це разюча картина! (Плаче від творчого захоплення.) І дерево, з комбінацією властивостей трьох ближчих плідників, стало міцним, ні зимових морозів, ні весняних — нічого не боїться! (Аплодисменти.) Облиште. Я не артист! До речі, біографію не закінчено. (Голосно, з нотою особливо урочистої насту-пальної сили.) Через п'ятнадцять років я прищеплюю його в крону дорослої антонівки півторафунтової! І як наслідок — величезна урожайність, плоди збільшуються до граничного розміру! Присмак антонівки є?

Піонер. Нема!

Мічурін. Ах ти! Все перекуштував! Нема присмаку антонівки!.. Це значить — новий сорт виробив уже в собі повну стійкість і не піддається вегетативному впливу підщеп.

К і ч у н о в. Це класично, Іване Володимировичу, це чудесно! Яка надзвичайна точність думки!

Мічурін (до Кічунова). Це, Василю Васильовичу, взаємність тривалої любові й згоди. Я штучно і тактично підставив природі сприятливі умови для створення нового сорту. Ось за цю увагу, за відданість і вірність прекрасна дама й пішла мені назустріч. Роман тривав двадцять п'ять років.

Карташов. Це дуже захоплюючий роман, Іване Володимировичу! Тільки я боюсь...

Мічурін. Ну, ви завжди чого-небудь боїтеся.

Карташов. Та ні, дозвольте. Я хотів зауважити, що це надзвичайно цікаво, хоч у нас є кілька аргументів, якими ми хотіли б обгрунтувати протилежну точку зору. Ви дозволите?

Мічурін. Так.

Карташов. Дозвольте бути цілком відвертим! М і ч у р і-н. Будь ласка, хоч це вам, я помітив, ніколи не вдається.

Карташов. Е-е... м-м... е-е...

С і в ц е в (тихо). Тільки ми просили б вас не при публіці.

Мічурін прикро вражений. Він дуже неохоче зробив поступку вченим гостям. Дальша розмова відбувалася вже в лабораторії біля овального стола.

Карташов. Нам не хотілося, бачте, шокірувати вас як великого садовода.

Ці слова справляють на Мічуріна гнітюче враження. Завжди легко вразливий, він раптом поникнув і мовчки відійшов до вікна. Це помічає професор Кічунов.

Кічунов. Почекайте, почекайте, я чогось... Що ви хочете сказати?

Карташов. Ви, звичайно, розумієте, що все це виключно серйозно і що справа тут не тільки в яблуці?

С і в ц е в. Що це яблуко, так би мовити, символічний плід дерева пізнання?

Кічунов. Чому символічний? Я бачив тут уже цілком реальний вегетативний гібрид яблуні й груші.

Карташов. Яблука й груші? Нема такого плоду!

Кічунов. Як нема? Чому?

Карташов. Тому, що цього бути не може!

Терентій. Здрастуйте! Та ви ж держите його в руці! Покуштуйте!

Карташов (яблуко випало з рук). Дозвольте, дозвольте!.. Іване Воло... я не розумію. Перестаньте мене містифікувати. Я не можу куштувати того, чого немає! Відмовляюсь!

Сівцев (піднімає яблуко, що впало). Вибачте, допустимо навіть, що є. Припустимо, що ця випадкова модифікація могла виникнути...

Карташов. Так, так, так! Я допускаю. Більше того, я навіть з'їв її як об'єктивно існуючу данність, проте це аж ніяк ще не значить... е-е... Тобто... що висновки, які ви робите прилюдно, це — даруйте мені...

Сівцев. Це неможливо!.. І цього ми нікому не дозволимо...

Кічунов. Хто це ми? Сівцев. Прекрасно ви знаєте хто. Кічунов. Говоріть ясно і без цих загадкових узагальнень.

Мічурін (відходячи від вікна). Я вас покликав на свято. Проте бачу — свято моє не відбулося... Скалить же мені на прощання — нащо ви ховаєте мене? Нащо відгороджуєте від світу в саду?

С і в ц е в. Дозвольте, дозвольте.

Мічурін. ...Я вас питаю! Доки ви будете замовчувати мою працю?

Карташов, Сівцев. Хто замовчує?

Карташов. Ми визнаємо гібридизацію міжвидову і навіть міжродову. Визнаємо деякий вплив відкритого вами ментора. Але... на жаль, це не має перспектив в еволюції. Організм у своєму розвиткові автономний від умов життя.

Мічурін. Дурень.

Карташов. Прошу без грубощів. Ви... ви звужуєте мені судини! У мене гіпертонія!

Мічурін. Слово має професор Сівцев.

С і в-ц е в. Домовляємось, Іване Володимировичу, без цього... без словечок...

Мічурін. Будь ласка.

Сівцев. Причини мінливості спадковості незбагненні! Мічурін. Папуга! Сівцев. Без грубощів!

Мічурін. А чому не бути мені з вами грубим? Ви — мої супротивники — люди безідейні, благополучні, обмежені.

Сівцев (благородне обурення)) Я мовчу.

Мічурін. Добре, беру папугу назад.

Сівцев. Генні і хромозомні мутації виникають випадково... Зрозумійте ви...

Терентій. Ая розумію так своїм розумом, що ніяких генів і хромозомів взагалі нема!

Карташов. Як нема? А що ж, по-вашому, є?

Терентій. Служба.

Сівцев (до Кічунова). Ось наукова розмова в лабораторії біолога!

Мічурін. Справа не в розмові, а в революційному землеробстві, в тваринництві. Вже кому б, як не біологам, зійти б з п'єдесталу на землю і заговорити мовою народу. А не плутатися в тумані: випадково! незбагненно! К чорту таку науку!

К а р т а ш о в. Дуже шкода. Я вболіваю. Якщо хочете знати, я завжди був схильний захоплюватися вашим фанатизмом, але треба ж бути великодушним і не забувати, що не тільки ви мрієте про щастя людства.

Мічурін. Облиште!

Карташов. Запевняю вас! Звичайно, людству однаково, хто зробить його щасливим — ви або ми...

Кічунов. На жаль, світ побудований так, що щастя людства здобувається ціною чиїхось страждань...

Мічурін. Так. Так. А їх, у всякому разі, було в цьому саду... (До Карташова.) Киньмо цю розмову. Карташов. Будь ласка.

Мічурін. Тільки знайте: цього вам не минути. (Показуючи "яблуко розбрату" .) Доведеться покуштувати. І чим пізніше, тим більш гірким здасться вам його смак. (До Кічунова.) Ходімо на повітря.

Тисяча дев'ятсот двадцять другого року в Кремлі, на засіданні Ради Народних Комісарів, при обговоренні проблем реконструкції сільського господарства країни, про Мічуріна згадав великий Ленін.

Тривалим спробам одержання нових культур рослин було надано величезного державного значення. Мічурін був викликаний у Москву в Раднарком для доповіді.

В Козловському виконкомі хвилювались як ніколи. Мічурін захворів.

Степан Рябов був блідий і цілком розгублений. Він ходив по кабінету, погрожуючи кулаком уявному супротивникові.

— Відмовився їхати. Чи ви бачили щось подібне?

— Що ви кажете?

— Факт.

— Збожеволіти можна.

— Ну, знаєте!

— Почекайте. Що ж робити?! Я влаштовую виставку, пишу доповідні записки в Раднарком, щоб надати цій справі державного масштабу. Його викликає Ленін!

— Він нездужає,— сказав Терентій.— На ногах майже не тримається.

— Підождіть, підождіть. Тихо! Іде.

Увійшов Мічурін. Подивившись на * своїх питомців і керівників, він відразу зрозумів їх гіркоту.

Він справді нездужав. Але не тільки недуга пригнічувала його. Його, що ніколи в житті не відлучався з рідних місць, мучив страх. У нього не були закінчені спроби виняткової ваги, що потребували надзвичайної уважності й знання всіх попередніх етапів, а передати спостереження не було кому. Всі навколо нього були такі молоді.

І думав він уже третій день про цю свою драму, про щастя зустрічі з великою людиною, яка не справдиться, всоте вирішуючи на всі лади болюче питання — чи має він право поставити під загрозу таку велику працю.

— Іване Володимировичу!

— Товариші, ні.

— Що ні?

— Я знаю, що ви хочете. До Леніна? Ні.

— Але ви розумієте, що ви кажете?

— Розумію.

— Але ж він вас чекає!

— Слухайте, не вчіть мене.

— Але ж він, Ленін, вас чекає!

— Нічого він не чекає,— сказав Мічурін тихо, немовби Ленін був тут, поряд, у суміжній кімнаті, й він, Мічурін, боявся порушити його спокій.— Дитяча ваша уява. Ви думаєте, йому нема чого робити, у нього гібриди в голові? Таж країна яка — півсвіту! Революція! Дихати йому ніколи! Як же

я з'явлюсь до нього й відбиратиму дорогий час? Що ви розумієте! Таж він, певно, ненароком згадав і з люб'язності, як хороша людина, написав: мовляв, приїздіть. Розуміти ж треба.

— Іване Володимировичу, ви глибоко помиляєтесь.

— Хороший мій, усе моє життя,— боротьба помилок з непомилками. Ні, ні... Ось ти, Рябов, краще сам їдь, організуй доповідь в академії для Наркомзему, не далі, а до Леніна годі! Я забороняю вам!

Був вечір. Він лежав у своєму робочому кабінеті серед книжок і рослин. Йому погіршало. Він диктував листа. Писав Рябов:

"Дорогий товаришу Ленін! Я був би щасливий до Вас приїхати, але шкода, не приїду я до Вас. Я спізнився. Я старий і нездужаю, а недороблено так багато, що я не маю вже сили відірватись. Мене тримають мої вбогі творіння на грядці ось уже півстоліття. Та й який я доповідач: мені судилась грядка, а не трибуна. Будьте здорові й благополучні. Приїздіть до мене в сад відпочити й подумати про майбутнє людства. Ваш Мічурін".

Так вони й не побачились.

Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й дуже сувора. Люті морози доходили краю й не попускали. Гуляла хуртовина по степах, замерзали подорожні, й пташки падали на льоту.

Немов передвістя біди скувало всю нашу землю. З ополонок глибоко промерзлих річок клуботіла пара, неначе дим. Тріскались дерева по лісах. Вигибали сади. Мічурін лежав хворий в заметеному снігом будиночку. Заврайземвідділу

Рябов сам вартував у розсаднику цілу ніч, не покидаючи лабораторії. Що робити? Як рятувати розсадник, за який він відповідатиме перед

Леніним? Як зберегти мічурінський сад, з яким він споріднився вже, і полюбив його, й виріс у ньому духовно за кілька років, навчаючись й допомагаючи незлагідному старому рішуче в усьому, що було в його спромозі.

— Але ж у саду морозостійкі гібриди?

— Все має свою межу. Не на такі морози розраховані спроби. Це не мороз. Це лихоліття.

— Витримаємо.

— Але чекають ще більших морозів. Що робити? Як врятувати?

— Закидаємо снігом якнайглибше хоча б з півсотні молодих дерев і грядку сіянців. Прикриємо соломою, чим можна.

— Хазяїна питали?

— Спить.

— Ходімо.

— Товариші, я вас прошу,— хвилювався Рябов, беручись за лопату,— не шкодуйте сил. Нічого не шкодуйте. Це треба врятувати. Не будемо ми комуністами, коли не врятуємо!

— Степане Михайловичу, ви не хвилюйтесь,— сказав Терентій, взявши лопату, як зброю, й поплювавши на долоні.— Лютує мороз, лютуватиму й я.

В мічурінському саду закипіла робота. Біля молодих, найдорогоцінніших дерев працювали Рябов, Мешков, Дєдуш-кін, Терентій і чоловік з двадцять робітників; вони закидали дерева снігом.

— Ну й мороз! Вогонь!

— Ай справді вогонь! Такого морозу, гляди, по всіх світах шукай — не знайдеш,— бурчав Терентій,— хоч би вчені щось там придумали. Неподобство! Дурно гроші одержують. Диви, пташина лежить.

Раптом в саду, звідти, де будинок, з'явився Мічурін. Він поспішав і був дуже схвильований. Таким ще в саду його не бачили ніколи.

Він був без шапки й такий блідий, що Рябов злякався.

— Іване Володимировичу, що з вами? Хто обіцяв не виходити на холод?

Мічурін зупинився, в руках у нього тремтіла шапка.

— Скиньте шапки: Ленін помер!

— Ленін!..— вихопилось у всіх, як стогін.

— Ленін, Володимир Ілліч Ленін помер у Горках,— сказав він тихо, чітко вимовляючи кожне слово.

Всі скинули шапки. Терентій перехрестився за російським звичаєм.

Гули гудки по всій країні, й незліченні народні сльози падали холодним градом на осиротілу Радянську землю. Стогнали заводи. Зупинився, закляк на морозі весь світ.

— Ленін! — глухо простогнав Мічурін.— За своє життя він приніс людству більше добра, ніж усі великі люди світу за десять століть.

— Ленін... Володимир Ілліч!..— тихо затужили Синицин і Рябов.— Товариші...

Вони мовчали довгу незабутню хвилину.

— Природа байдужа до життя. Ось вона відняла кого — Леніна! — Мічурін глибоко передихнув, подивився навколо на безмежжя снігів, і в погляді його була повінь гніву.— Війна, товариші, війна навкруги. Холод і смерть проти тепла й розуму... Слухайте мене,— Мічурін випростався.— На честь найвеличнішої безсмертної людини, яка вивела наш> країну на перше місце в історії, наказую припинити роботу!

І Мічурін надів шапку. Обличчя його стало грізним і жорстоким, немовби він збирався рушати в бій. Помічники дивились на нього з подивом.

— Перевіримо сили на холоді,— сказав Мічурін — Природа проти нас. Підемо й ми проти неї у відкриту за справу Леніна. Наказую — віддати сад морозу!

Незабаром сніжна габа вгорнула все — засипала місто і степ, і сад, і будиночок в саду.

Настала весна. Великі спустошення спричинили мороз < в садовому господарстві середньої Росії. Чималої шкоди завдали вони й мічурінському саду. Але якими б значними не були втрати, мороз приніс Мічуріиу й свої відкриття. Під однією загиблою від морозу грушею було виявлене справжнє чудо — зовсім неушкоджений морозом живий кущ винограду.

Багато видів плодових гібридів перенесли мороз і розцвіли.

В саду кипіла робота. Співали дівчата на грядках, працювали піонери з граблями, лопатами. Серед квітучих дерев прикрашених марлевими мішечками, одягненими на запилені квіти, снували й весело гули бджоли.

Мічурін сидів на складаному стільці біля деревця, нахилившись до нього, як лікар до дитини. В руці у нього була лупа. Деревце було гібрид — нова горобина. Мічурін бачив лише йому одному помітну боротьбу різних начал у новому дереві, одержаному з двох,— "жениха" й "нареченої", що їх він "одружив". Він розмовляв з деревцем уголос:

— Бунтуєте? Бачу. Ух, як буяють. Яка бійка! Нічого, молодята. Спізнаєтесь — покохаєтесь... Ага, ось уже й нова ознака свою фізіономію показує. Прекрасно. Років через шість я вас остаточно помирю. Будете солодкі, великі. Помандруєте на північ, будете людей звеселяти. Людські діточки радітимуть вам, крастимуть вас, ламатимуть, їстимуть. Е-е, краса яка!..

Щасливий, заплющив очі й усміхався, немов бачив похід на північ своїх витворів.

До нього прийшли учні з далекого Алтаю.

— Інтерес до вас, Іване Володимировичу, величезний.— Молодий садовод Лісницький з цікавістю роздивлявся, розглядав видатного дослідника.— Я вже лекції про вас читаю.

— І я,— додав садовод Жуков. Мічурін посміхнувся.

— Дивіться, лектори.

— Аякже. Змінюється країна. Питання ставлять які. Не завжди відповіси!

— Почекайте, от як почне укрупнюватися землеробство... Яка революція піде по полях! .

— А який, скажи мені, смисл у схрещуванні саме росли 1 різноманітних видів? — спитав Жуков.— Практично ти мені поясни.

— Величезний! — сказав Мічурін. Він любив бесіди з простими людьми.— Яблуня з грушею, з глодом. Персик з' сливою. Мигдаль з персиком! Величезний! Тут перед нами розкриваються можливості одержання рослин з небувалими властивостями. Тут, з глибини, так би мовити, майбутніх віків ми визиваємо до життя бажані дерева, яким довелося б чекати тисячоліття повільної еволюції до появи на світ. І не тільки дерева...

На садовій доріжці з'явилася група студентів на чол" з професором Карташовим.

— Ось у цій тиші прожив я самітником два роки,— н без самозадоволення повчає професор своїх вихованців.— Тут я дуже багато попрацював над критичним освоєнням емпіричної побудови Мічуріна.

— А хто там верзе нісенітницю?! — почувся з-за квітучих галузок голос Мічуріна.— Терентію, хто це там? Чи не професор Карташов?

— Так точно, Іване Володимировичу,— сповістив Терентій.

— Здрастуйте, Іване Володимировичу! — зніяковів Карташов.— Ось і ми.

— Приїхали з студентами до нас на практику! — продовжував Терентій і, помітивши, що студенти його оточили сказав їм: — Так, практика — велике діло. Товариш Енгельс

у своїх писаннях пише, що сама теорія без практики — все одно що кінь без хомута. Студенти засміялись.

Дехто з студентів встиг уже скинути сорочки. Деякі лінькувато порозлягались на траві.

Мічурін ішов по садовій доріжці. Його наближення не провіщало нічого, що могло б порадувати Карташова.

— Вибачте, руки зайняті і голова,— тихо сказав він Карташову, що йшов назустріч, і поглянув на студентів.

— Ви чого розсілись? Куди ви приїхали? На дачу? Встати!

— Неподобство! Розуміти треба, якщо вже в студенти вийшли,— сказав Терентій.

— Не твоє діло!

— Господи помилуй! — Терентій перехрестився. Мічурін повернувся до Карташова й, відвівши його трохи

набік, з підкреслено ввічливою наполегливістю заявив:

— Пане професоре, я прошу вас негайно відвезти звідси цих людей.

— Тобто як відвезти? — здивувався Карташов.— Іване Володимировичу, але ж це Наркомзем надсилає студентів до вас на практику.— Останні слова Карташов вимовив пошепки.

— Це не студенти. Ви мене містифікуєте.

— Пробачте,— прошепотів Карташов,— це студенти третього курсу, Іване Володимировичу. їй-богу, не можна ж так, соромтесь, що ви робите?

— Що роблю? Добре. Студенти, кажете? А чому я не бачу в їхніх очах захоплення, радості, жадоби пізнання? Чому вони зараз розсілись, як пошлі дачники! А чи вони не знають, що ви їх привели вперше в єдиний у всьому світі сад, до якого звернені погляди передових учених? А чи вони такі вже бездари?

— Іване Володимировичу! Ну що ви? Це мої учні.

— Ах, так. Ну, тоді все зрозуміло. Підійдіть до мене,— сказав Мічурін, помітивши студента, що жував.

Студент перестав жувати й підійшов.

— Як мене звуть?

— А в чому річ?..— спитав студент, ладний піти крізь землю.

— Ленін знав мене на ім'я й по батькові, а ви не знаєте. Тому що ви не-е, той, як його... Мені дуже шкода вас. От що!

Раптом Мічурін вгледів за четвертою чи п'ятою яблунею людину й зразу попрямував до неї.

Студент Павло Синицин сидів навпочіпки біля невеличкого чудернацького деревця, поглядаючи на дерево й на малюнок у книжці. Мічурін підходив до нього ззаду швидко й обережно, як до дивовижної пташки на дереві, боячись її сполохати.

— Здрастуйте, юначе, що ви розглядаєте?-

— Здрастуйте, Іване Володимировичу. Пробачте, не витримав. Роздивляюсь на гібрид черемхи й вишні. Ось він, церопадус. Дивно.

— Що саме?

— Горішні два пагінці довші й різні товщиною.

— О, тут, знаєте, боротьба,— сказав Мічурін таким хорошим лагідним тоном, ніби ніякий Карташов до нього й не приїздив зовсім.— Підщепі черемхи п'ять років, а вічко щепи ми взяли з чотирирічного дерева. В цій боротьбі черемхи з вишнею веде перед у боротьбі, виходить, черемха. От вона вгорі й дужча, а внизу перемогла вишня, бачите... Стривайте, я вас десь, здається, бачив?

— І навіть не один раз. Тут я у вас колись яблука крав. Пам'ятаю, ви мене негідником називали.

— Боже мій!..

— Отак... А потім я був тут в ревкомі. Грамоту вам видав охоронну ім'ям революції. Пригадуєте?

— Голубчику мій, так це ви? Господи, от старію. Ну, ви подумайте — мало не щодня вас згадую, а от зустрів — не впізнав. То ви вчитесь?

— Вчусь.

— Вчіться, дорогий мій. Тут праці — сказати неможливо. Тисячі спроб, десятки років терпіння.

— Іване Володимировичу, я терпінням запасся у вас на все життя. З того часу, як ви мені сказали, що все це для мене, пам'ятаєте...

— Ну, як же... Ага! Що ж це ми? Кличте сюди ваших товаришів. Чудесні, талановиті хлоп'ята. Панове!.. Товариші, прошу сюди!

Студенти й Карташов почали підходити. Добрий, сяючий Мічурін, який раптом цілком змінився, перейшов до сусіднього деревця й, сівши на складаний стільчик, з насолодою подивився на молодь, на деревце, на Карташова.

— Ось, зверніть увагу — персик. Скільки років б'юсь, сотні сіянців щороку й жодного морозостійкого гібрида. І розщіплюється чи на мигдаль, чи на персик. Ваш професор зараз скаже, що не розщеплюватися вони не можуть.

— Не можуть, Іване Володимировичу,— це закон,— сказав Карташов, надавши голосові найбільшої лагідност* й зробивши при цьому такий обережний рух рукою, немовб він погладив гриву леву. "Лев" однак заричав.

— Ви так обставили себе законами цього Менделя, що вже не зможете скоро й ногою ворухнути. Час не настав!

Є час приходу й відходу всьому, в тому числі і законам. Висновок який? — спитав Мічурін, звертаючись до студентів.

— Продовжувати. Розберемось,— відповів Павло Синицин.

— Так. Оголошую його професором. І передаю йому на щастя,— Мічурін показав Карташову на Синицина,— свою задачу. Колись народ йому дякуватиме за північний персик, і ви будете потім підводити наукову базу... Не ремствуйте, але нічим допомогти не можу.

— Іване Володимировичу, я б волів, нарешті, порозумітися з вами сам на сам. І взагалі прошу не пригнічувати мене в присутності...

— Те-те-те-те-те.

— Прошу вас.

— Вибачте. Степане,— звернувся Мічурін до Рябова,— займись із студентами. Я поговорю з Євгеном Григоровичем наодинці. Прошу.

Карташов посміхнувся. Мічурін уперше назвав його на ім'я й по батькові. "Побоюється, старий хрін",— подумав він і випростався.

Не встигли вони відійти від студентів і на двадцять кроків, як позаду почувся гучний голос Терентія:

— Не розходитись! Куди бредете?!

Мічурін озирнувся. Терентій повчав студентів:

— Нема ніякої моральності. Де ви знаходитесь? В академії чудес Івана Володимировича. Тут дихати не можна, а вам хи-хи, ха-ха!

— Терентію, іди-но сюди... Хвилинку.— Йде назустріч Терентію.— Терентію, я мушу тобі сказати, ти зовсім не

мієш розмовляти з людьми.

— Це я от? — запитав Терентій, підійшовши до Мічуріна.

— Стривай. По-перше, ти завжди втручаєшся не в свої розмови.

— Ну.

— Всіх перебиваєш, не даєш людині закінчити думку.

— Іване Володимировичу...

— Помовч. Так не можна. Потім ти хвалькуватий, так-так. Хвалькуватий і грубий з людьми.

— Еге ж, так, так,— підтакував Терентій, киваючи головою й поглядаючи з докором.

— Так не можна з людьми поводитись. До нас приходять з великими життєвими запитами. Треба говорити з людьми лагідно, делікатно.

— Так, так, еге ж..:

— Що еге ж? Нащо ти кричав на студентів? Тут уже Терентій не витримав.

— Хто? Я? На студентів? Ви кричали! Ви ображали молодь! Струнко перед вами не стали. Все вам не подобається! Учених лаєте...

— Яких учених?

— Карташова... От,— сказав Терентій дуже тихо, киваючи в бік професора Карташова.

— Слухай, Терентію, і затям собі раз назавжди, я в житт*. жодного вченого жодним словом не образив. Зрозумів? Ніколи!

— А чого ви мене професором дражните? — швидко зміркував, що сказати, Терентій, щоб відвернути від Карташова зайву образу.

— Підожди, підожди.

— Ні, тепер вже ви підождіть!

— Терентію, не перебивай мене. У мене й так вже скляна голова. Про що ж я казав? Ага... Невже я лаяв студентів? — здивувався раптом Мічурін.— Я ж дуже делікатно їх зустрів., Щоправда, коли вони підійшли до мене цілою юрбою, я спочатку, признатись, трохи розгубився. Але потім, коли вже я опанував себе, я дуже делікатно їм пояснив... Е-е, Терентію,v не можна, не можна, йди...

Терентію!.. Ай-ай-ай... Що ж це я забув? Ага... Стій! Слухай! Піди зараз же на восьму грядку — восьму! — і познімай щити, зрозумів? Будьте ласкаві, прошу вас,— сказав Мічурін з пустотливими вогниками в очах і підкреслено делікатним жестом запросив Карташова на драбину. — Так, так, щоб не марнувати час, я займатимусь запиленням. А ви подивитесь мою стихійну емпірику.

Мічурін підняв з землі похідну торбинку з приладами й швидко поліз по драбинці.

Професорові Карташову, хоч-не-хоч, а й собі довелось вилізти на другу драбину. Таким чином відверта розмова двох вчених відбувалась у самій гущавині запашного яблуневого цвіту, під гудіння бджіл і веселе цвірінькання садових пташок, а десь кінець саду на грядках співали ще й дівчата.

Цвіту було так рясно, що за ним вони ледве бачили один одного, і це допомогло їм бути відвертими до кінця.

Мічурін. Отже, ви мною незадоволень

Карташов. Так. Я вимагаю від вас того додержання правил пристойності, якого ви так домагались від моїх студентів.

Мічурін. Так. Ви вже маєте одне очко. Далі. Карташов. А далі ми продовжимо нашу стару суперечку.

Мічурін. Я зайнятий. Карташов. Іване Володимировичу!

Мічурін. Емпіричний настрій! Це ви сказали студентам з таким відтінком, ніби ви привезли їх не до мене, а до Терентія.

Карташов. Дозвольте, коли у нас в академії кажуть, що ви талановитіший стихійний діалектик і емпірик...

Мічурін. А мені байдуже, що там базікають про мене,

Карташов. Підождіть... Я хочу сказати, що не вбачаю тут нічого образливого. Ви, справді, талановитіший інтуїт, емпірик-дедуктивіст.

Мічурін. А ви канцелярист!

Карташов. Не ображайте мене. Нас можуть почути.

Мічурін. Не турбуйтесь, тут тільки бджоли, а в них своя робота. У мене тут були вчені. Вони шапки скидали в моєму саду, а ви отруюєте студентів нісенітницями.

Карташов. Вибачте, я читаю курс генетики.

Мічурін. Знаю. Читав з сумом ваші твори, сповнені прикрих помилок, які ви робили через мізерність практичних знань. Ви забуваєте, що студенти — діти робітників і селян. Що вони покликані перебудувати землеробство революційними темпами, а не плентатись століття з вашим поетичним сюсюканням — "природа незмінна!".

Карташов. Ніхто не каже, що вона незмінна. Я кажу, що зміни її не передбачені.

Мічурін. Для дипломованих роззяв. Ви гадаєте, що цвіт яблуні існує вічно? Як би не так! Змініть зовнішні умови, і через тисячі років ця яблуня перетвориться в щось інше. Хочете, я зміню цей цвіт у п'ять років?

Карташов. Це неможливо!

Мічурін. Це я чув від священнослужителів.

Карташов. Я Дарвіну служу, а не церкві!

Мічурін. А я служу народу. Для вас Дарвін — бог, а для мене — наказ діяти. Тому я його продовжувач, а ви утриманець. Заслужений утриманець дарвінізму!

Карташов. Який ви злий. Я ніколи не думав, що єднання з природою зробило вас таким жорстоким.

Мічурін. Не єднання, а боротьба з чужоучками і аматорами, подібними до вас. Чого ви до мене їздите, що вас тягне до мене?

Карташов. Я чесно хотів...

Мічурін. Облиште. Тому, що все передове всіх республік тягнеться в мій сад. Почекайте, ще студенти кинуть вас через тиждень.

Карташов. Ви занадто багато на себе берете.

Мічурін. Так. Я — послідовник Дарвіна і Тімірязєва в Радянській державі, взяв на себе багато. Я не аматор канонів природи. Я творець! Все! Диспут закінчено.

Карташов. Ну, дякую вам. Я думав, ми говоритимемо, як учений з ученим. А все те, що ви мені сказали, і весь ваш запал і нетерпимість, Іване Володимировичу, що ігнорує всякі наукові погляди...

Мічурін. Не всякі.

Карташов. Е-е-е... всякі!.. На жаль, зайвий раз доводить мені... І це ваше небажання вести дискусію як належить на гірських вершинах науки...

Мічурін. Гірських вершин досягають, на жаль, не тільки орли, але й ящірки...

Карташов. Як ви сказали? Повторіть, що ви сказали?

Мічурін (помітивши студентів). Замовкніть, базіка.

Карташов. Ви страшна людина...

Мічурін. Студенти ідуть. Зараз я виявлятиму ознаки поваги до вас. (До студентів.) Будь ласка, будь ласка! (Злізає з драбини.) Ну як?

Наташа Жукова. Ми, Іване Володимировичу, прийшли сказати, що ми мріяли про зустріч з вами багато років. Адже ми всі майже діти ваших учнів. Тільки ми спочатку від хвилювання розгубились.

Мічурін. Так? Знаєте, я це відразу помітив. І теж розгубився.

Наташа. Ми поклялися одне одному піти з вашого саду професорами.

Мічурін. Прекрасно! Обов'язково! Ми от з Євгеном Григоровичем багато про вас говорили. Яка людина ваш професор! Яка ерудиція! Який

політ! Правда, він мені тут добре вичитав. Але я не ображаюсь. Що правда, то правда. (До Карташова.) До речі, Євгене Григоровичу, спасибі й вибачте, коли щось не так сказав.

Карташов. Ні, Іване Володимировичу. Що ви! Ви мені пробачте. Ви неправильно зрозуміли мене.

Мічурін. Ви думаєте? (До студентів.) Ідіть, там он побачите три яблуні, які я не проміняю ні на що в світі.

Наташа. Такі яблука?

Мічурін. Ні, поки що звичайні, але вони вже доспівають на 62-му градусі північної широти. (Студенти пішли.) Євгене Григоровичу...

Карташов. Іване Володимировичу...

Мічурін. Почекайте, я щось хотів сказати... але ви мене перебили... Ага, так. Терентію, попроси до мене студентів. (Студенти знову підходять до нього.)

Послухайте. Заплющіть очі. (Сам заплющує очі й широкими помахами палки креслить в повітрі уявну карту Росії.) Уявіть собі карту Росії. Проведіть тисячу кілометрів з півночі на південь і кілька тисяч — з заходу на схід до океану. Подумайте, скільки мільйонів дітей не бачили там цвіту плодових. Прикиньте кілометри, тонни, століття, радість мільйонів. Ідіть. (До Карташова.) До речі, між іншим, те, що я вам сказав на драбині, останній мій гнів. Останні, так би мовити, крихти: старішаю й добрішаю з кожним днем!

Карташов. Але ви мене зрозуміли? Адже я не студентом прийшов до вас, а зі своєю великою закінченою картиною світу.

Мічурін. Ну, знаєте, я б не сказав. Хоч, зрештою, так. І в цьому вся ваша, вибачте, неміч. А у мене вона ніколи не була закінченою, картина світу.

Карташов. Будь ласка, Іване Володимировичу, власне кажучи, це навіть не так важливо. Для мене набагато важливіше саме це ваше відчуття марності.

Мічурін. Чого, чого?

Карташов. Всього минущого і мудре устремління до згоди й миру.

Мічурін. Якого миру... Де ви його бачите?..

Карташов. Іване Володимировичу, дозвольте, ви ж самі сказали: "Останні крихти гніву..."

Мічурін. Слухайте, не ловіть мене на слові... Не забувайте, що, крім гніву, існує ще священна непримиренність. А її у мене, слава богу, вистачить на всю вашу канцелярію.

— Іване Володимировичу,— схвильовано сказав, надійшовши, Рябов. — До вас приїхав голова ВЦВКу Михайло Іванович Калінін46.

— Що ви кажете?!

— Факт. Он він іде.

— Боже мій... Ну, що ж це?.. Слухайте! Що ви зі мною робите?!

Вони йшли садовою доріжкою назустріч один одному, президент юної землі Рад і вчений Землі.; вдивляючись здаля один в одного й стримуючи найскладніше душевне хвилювання, що супроводить рідкі

зустрічі людей виняткових. Сади цвіли в такому, здавалось, захваті, як ніколи. Співали пташки, славлячи весну, і дівчата-опилювачі перегукувались з пташками на своїх високих драбинах серед запашного цвіту, допомагаючи квітам творити таїнство свого буття за розумною волею людини-творця.

Природа прекрасна. Несмак не притаманний їй ні в сполученні кольорів, ні в формах. Нема в ній ні місця, ні часу, коли б земля не гармонувала з небом чи вода з землею. Нема негарного дерева й квітів негарних: нема й не буде. І як би не панувала в природі анархія випадковостей, якою б інертною ії непіддатливою людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорога людині. А ступінь замилування споконвічною її красою завжди буде відзначати натури талановиті, піднесені, як вдячність людської душі за багатство дару в час щасливого народження. І скільки світ стоятиме, навіть коли людський геній збагне й підкорить собі всі її таємниці, й тоді не стане вона менш прекрасною, і ніколи не вичерпається джерело благородної радості від споглядання й оволодіння нею. Навпаки, джерело буде глибшим, ширшим і чистішим. Які гаї, хащі, дрімучі ліси зможуть зрівнятися з квітучим, вирощеним людиною садом?!

Квітував мічурінський сад. Всі вісімсот видів і різновидностей плодових, ягідних, городніх, декоративних рослин, зібраних з північної Дакоти, Канади, Японії, Маньчжурії, Кореї, Китаю, Тібету, Персії, Індонезії, Балкан, Франції, Англії і неосяжного Радянського великого Союзу Республік,— всі сорок п'ять сортів яблунь, двадцять сортів груш, тринадцять сортів вишень, п'ятнадцать сортів слив, всі, які тільки є в світі, черешні, аґруси, суниці, актинідії, горобини, горіхи, абрикоси, мигдалі, айви, виногради, малини, дині, троянди, помідори, лілії, тютюни, все, що було й чого не було досі на землі,— все злилося в одну дивовижну квітучу родину в цьому дивовижному саду.

— Дивно! От саме таким я вас і уявляв,— сказав Михайло Іванович Калінін, здаля ще простягаючи руку.— Здрастуйте, Іване Володимировичу!

— Здрастуйте, Михайле Івановичу. Ви теж саме такий, яким я вас собі уявляв.

— Яка благодать,— сказав Михайло Іванович, радісно оглядаючи сад.— От пройшовся по одній доріжці — і вже десять років геть з плечей. Як радісно!..

— І радісно й часом дуже сумно. Ну, що ви?

— Так. Поспішив народитись, Михайле Івановичу. Тепер от тільки очі розкрились, а день повечорів.

— Іване Володимировичу, не зводьте на себе наклепу* Що ви? Таж тепер тільки й починається.

— Ось тому й сумно. Природа, Михайле Івановичу, так само, як і суспільство, перебуває поки що, на жаль, в стані чернетки.

— Це правда. Зате як радісно знати, що перебудова людського суспільства й перебудова природи, глибоко захованих її підвалин почались саме в нашій країні,— сказав Михайло Іванович, вдивляючись у Мічуріна своїми добрими очима землероба.— Володимир Ілліч частенько згадував вас.

— Що ви кажете?

— Так. Який жаль, що він не міг відвідати ваш сад. Яке б це було для нього джерело натхнення!

Почувши ім'я Леніна, Мічурін зняв капелюх і якусь мить був ніби відсутній.

— Так,— сказав він тихо в задумі,— перед його величчю схилились не тільки люди, а й природа. Вона леденіла тоді з розпачу. Птахи замерзали на льоту й людські сльози...

Мічурін показав Калініну всі свої досягнення, всі зразки нових дерев, всі сміливі починання, водночас пояснюючи найскладнішу багаторічну методику праці й розкриваючи перед ним дивовижну біографію й долю окремих дерев. Віддавшись перегляду своєгр складного творчого шляху, Мічурін так захопив і Михайла Івановича, що вони забули про чай, обід і навіть вечерю, не помічали настирливих всюдисущих фотографів, не чули чемних і несміливих запрошень відпочити й підживитись.

їх бачили в тісній парі, схилених один до одного, на всіх доріжках, грядках, на березі річки, серед молодих дерев. Іноді йшли вони швидко, захоплені рухом високих думок. Іноді сідали на старезну садову лаву й говорили стиха, немс>вби в руках у них була жива модель земної кулі й вони роздивлялись крізь лупу всі її недоладності. Вони мріяли про добро.

— Ви маєте рацію, Іване Володимировичу,— казав Ка-лінін.— Ви абсолютно маєте рацію. Наша Батьківщина повинна ж колись перетворитись на соціалістичний сад.

— І вона буде садом!

— Це не фантазія.

— Ні. Абсолютно.

— Це все в наших руках.

— Факт. Безумовно. Безумовно.

— Тільки, на превеликий жаль, чимало людей, і серед них немало наших відповідальних працівників, не розуміють часом природи числа, так би мовити. Не навчилися ще мислити великими категоріями.

— Розумію.

— Мабуть, людській природі здебільшого властива така інерція мислення.

— На жаль, так.

— Скажімо, тисячу чого-небудь людина конкретно погано вже бачить, а мільйон, десять мільйонів...

— От, от, от. Туман.

— Цілком вірно. Дещо нематеріальне, абстрактне. Але, справді, уявіть собі, що кожен наш землероб виростив два плодові дерева...

О Михаиле Івановичу!

Одне для себе, а друге для уявного товариша з міста, позбавленого щастя обробляти землю. Це значить двісті мільйонів фруктових дерев.

— Через п'ятнадцять років це — півмільярда...

— Це проблема харчування...

— Харчування, пейзажу, клімату!

— Мало того, а яка краса,— сказав Михайло Іванович.— Я собі уявляю, як розквітнуть кращі властивості нашого народу... При нашому вихованні в цих умовах.

— Це чудово!

— Яку велику справу ви робите, Іване Володимировичу! Як полагіднішають звичаї, характери, манери.

— Так. Розумію.— Мічурін зітхнув.— Отак от глянеш навкруги — верба, осика або якась фруктова копійчана дичка. Уявити тільки! Ганьба й непорозуміння.

— Ага... До речі, от про хліб. Ви казали про горіх. Це дуже цікаво й зовсім несподівано.

— Я абсолютно певен, Михаиле Івановичу, що хліб майбутнього — це не тільки пшениця.

— Що ви маєте на увазі?

— Горіх. Маю на увазі один південний сорт. Надзвичайне дерево,— пожвавішав Мічурін.

— Ну-ну...

Вони стояли перед цим деревом.

— Створити гаї таких дерев від самого нового Півдня до Москви по всіх географічних довготах, ви уявляєте собі...

— Все зрозуміло. Це значить дати багатющий даровий продукт. Збирай і живи.

— Так, Михаиле Івановичу, і це буде.

— Буде, буде.

— Так! Не буде вже нас із вами між живих, але це буде. Я зроблю цей горіх... Я реконструюю його для нашого середовища. Шкода, що я пізно прочитав Дарвіна й Тіміря-зєва і багато років змарнував на помилки... Що б то вже було!

— Нічого, Іване Володимировичу, ми все вам дамо. Уряд. Все рішуче, — тихо, але впевнено сказав Калінін.— Ви тільки скажіть, що вам треба.

— П'ятдесят років життя,— посміхнувся Мічурін, трохи помовчавши.

— Ні,— тихо сказав Михайло Іванович.— Цього, на жаль...

— Знаю.

— Ми помремо так само, як і ви.

— Передчасно.

— Так. Але я певен, що, саме дякуючи вам, наші онуки по-іншому говоритимуть на цю тему. Це фаустівська вічна тема 47. І ви її вирішите, повірте мені.

— Вірю. Ми з вами її вирішимо.

Раптом на садовій доріжці з'явились дві неспокійні фігури.

— Ой ходімо звідси швидше. Фотографи!

— О господи. Сюди, за кущ. Михаиле Івановичу, лягайте.

— От нещастя. От кара!

— Ходімо... Чудний характер у мене, Михаиле Івановичу.

— Не любите фотографуватись? Я теж.

— Терпіти не можу. Сфотографують тебе і як навмисне всі зморшки повип'ячують. Так про що я? Ага. Я все, все життя якось, ну, як би вам сказати...

— Що, Іване Володимировичу?

— До чого б я не доторкнувся, я завжди бачу, як це можна зробити кращим.

— Розумію.

— Все життя. І все життя я вдосконалював навколо себе все, чого дотикався. І тому людям зі мною було неприємно, неспокійно якось. Вам не здається? Ви цього не помітили?

— Ні, що ви, ні. Навпаки,— сказав Михайло Іванович.

Вони помовчали. Долинула пісня.

— Як гарно співають,— тихо зітхнув Калінін.

— Це студенти й студентки... Чудесна молодь. Не знаю, жив би ще сто років для них, не злазячи з грядки,— сказав Мічурін.

— Так, велика, велика справа. Володимир Ілліч казав: будуть свята квітів, цвітіння, свята плодів. В соціалістичному саду зімкнеться новий цикл людського життя — і благородне трудове виховання дитини, і відрадне, трудове, в міру сил, буття старості.

— Велика думка,— сказав Мічурін.— Я теж думаю про це десятки років.

Була вже ніч. Осяяні місячним світлом дерева стояли в цвіту, як наречені в чеканні женихів. Співали солов'ї в кущах. Тихо плинула Воронеж-ріка. А над рікою лунали й линули вдалину широкі російські пісні.

Вони просиділи на лавочці всю ніч.

А вранці, прощаючись, Михайло Іванович сказав:

— Мені приємно подарувати вам цю різьблену шафу моєї роботи. Не прийміть це за акт прихильності особи влади.

Дякую. Ну що ви! Боже мій... Я буду зберігати в ній насіння.

— Це просто моє щире бажання хоч чим-небудь підкреслити повагу і симпатію до вас. Бувайте здорові.

Треба було здійснитись Великій Жовтневій революції, щоб Мічурін, проживши понад сорок з чимось років в злигоднях, став, нарешті, відомий широким народним колам.

В цій галузі Жовтень вчинив таке ж чудо, як і по інших: за якихось п'ять років в Козлові перебував весь садівничий Радянський Союз.

Садоводи-одинаки і цілі делегації садівників Уралу, старі й молоді — начальники політвідділів, комсомольці, селекціонери Америки, Англії, Голландії, журналісти,— безліч народу потягнулось до Мічуріна.

Відтоді, як великий Ленін у 1922 році поставив вимогу, щоб була заслухана в Раднаркомі доповідь про діяльність Мічуріна, карта розповсюдження мічурінських рослин зазнала великих змін. Справі надали небаченого розмаху. Чіка-го — Квебек — Вашінгтон — Томськ — Омськ — Самара — П'ятигорськ — Єреван — Україна — Забайкалля — Далекий Схід — Маньчжурія — Персія — Алтай — Франція!

Виряджались експедиції по нові рослини, організувався Науково-дослідний інститут в Козлові, з'явились наукові співробітники, професори, селекціонери, генетики, біологи, ботаніки, морфологи, систематики, агрохіміки, ґрунтознавці. Місто Козлов ставало світовим центром передового садівництва.

Мічурін не був більше самотнім. Його "замучили" екскурсанти.

Зустрічі, екскурсії, інтерв'ю.

— Скажіть, пане Мічурін...

— Пробачте, хто ви?

— Я голландський садовод і письменник. Я об'їздив весь світ. Я нічого подібного не бачив. Звідки у вас все це?

— Не знаю. Я сидів все життя на грядці й дивився вниз.

— Але багато хто дивиться вниз.

— Так, тільки одні бачать калюжі, інші — зорі. Це як кому.

— Як добре ви сказали.

— Щодо мене, я так "цього" сильно хотів, так прагнув, що воно само з часом почало з'являтись мені в снах.

— Я вас розумію,— сказав письменник.

— Так. Тільки сни ці дуже важко було заробляти. Було, що один сон на десять років або й більше. Весь вік на грядці, як циркач на дроті.

Позував художниці, оточений дітьми.

— Як ви дивитесь на мистецтво?

— Ви художниця?

— Так.

— Я хотів би, щоб люди зупинялись перед талановитими рослинами, так само тамуючи подих, як перед знаменитими картинами й статуями.

— Яка мета вашого життя? Ваше найзаповітніше бажання?

— Ви авіатор?

— Так. Я перелетів через полюс

— Я б хотів, щоб люди зупинялись перед кращими рослинами в такому ж гордому захваті, як перед вашою машиною.

Приходили до нього горді агрономи-експериментатори.

— Яка проблема перед вами головна, кінцева?

— Кінцевої проблеми я не знаю. Хто ви?

— Я доктор агрономічних наук.

— А я фельдшер.

— Пробачте.

— Головної проблеми передо мною вже нема. Я її не розв'язав. Не вистачило життя. Я розмахнувся не по літах. Але залишилась мрія... Я б хотів, щоб у соціалістичній нашій державі були створені плоди, які мали б у собі рішуче всі хімічні речовини, потрібні людині. Той, хто це зробить, буде великий.

— Чому пташки сідають вам на плечі?

— Вони охороняють мене від кабінетних вчених.

— Скажіть, що робити? Не вийшло.

— Звідки?

— Магнітогорські. Не виходить, Іване Володимировичу. Всі ваші морозостійкі сорти, виявляється от,— труба.

— Де, на Уралі? А певно, померзнуть. Ваша справа важка й довга. Думаєте, привезли мічурінських, висадили та вже й у саду? Ні. Треба там, на місці, виводити нові сорти на підставі мого методу. Це Урал.

Коли підходила до нього екскурсія вчителів, він раптом захвилювався й голосно сказав:

— Ідіть скоріше! Чому ви запізнюєтесь? Я чекаю на вас півстоліття.

— Що нам робити?— тихо спитали вони, наблизившись.

— Вчіть дітей садівництва по всіх школах країни, так само як вчите їх рідної мови й арифметики. Зціліть людей від деревобоязиі, деревоненависництва й байдужості. Прикраситься світ.

— Ви писали якось, що серед квітучих дерев людина не може бути грубою й злою, людина не може вбити людину.

Це був афоризм. Я сам довгі роки мріяв серед квітів про вбивство одного професора, ну, насправді, все обмежувалось здебільшого лайкою.

— А зараз?

— Це ви в нього запитайте. Онде він працює,— Мічурін показав на професора Карташова, що схилився з лупою над гербаріями.

— Я хочу вивести багаторічну пшеницю...

— Спробуйте схрестити пшеницю з пирієм. Хоч я все думаю, що хліб майбутнього — не пшениця, а горіх. Коли людство це зрозуміє, кінчиться прокляття Адама —"в поті лиця добувати хліб свій".

Приходили до нього репортери.

— Скажіть, а нащо у вас образи? І пташки в клітках?

— Вони мені не заважають.

— Але це пережитки варварства.

— Ні, це пережитки дитинства.

— Запевняю вас — варварства.

Можливо. Відсутність чемності — теж пережиток варварства, а от живемо й терпимо.

— А що ви скажете про нас?

— Про кого це?

— Колгоспники ми.

— Я думаю, що в історії землеробства всіх часів і народів ви — надзвичайніше явище нового. Життя землероба набуло загального змісту й перспектив.

— Дайте вказівки.

— Хай кожний в країні виростить по одному плодовому дереву. Краще по два. Одне для себе, друге для невідомого друга, позбавленого щастя оброблення землі.

— Слухайте, ради бога, заберіть від мене ці екскурсії! Жити не можу, ні робити, ні думати, нічого не можу! Коли це скінчиться?.. І звідки тільки вони беруться, боже мій!

— Здрастуйте, Іване Володимировичу!

— Здрастуйте. Дуже приємно!

— Привіт вам від наших країв...

— Дуже дякую. Заходьте, прошу вас

— Не заважатимемо?

— Ні, що ви?! Якраз вчасно прийшли...

— Дорогий Іване Володимировичу! Скажи нам що-небудь таке, що б ми могли переказати дітям сонячної Грузії, як твій мудрий заповіт.

— Передайте дітям, що російський народ скривджено.

— Чим?— вигукнули представники виноградних республік, ладні кинутись карати зухвалого кривдника.

— Морозами.

— Ах!!!

— Російський народ хоче мати виноград.

— Російський народ може бути спокійний. Ми, як брати, поділимо з ним своє вино. Ми забезпечимо вином всю Росію!

— Весь Радянський Союз!

— Приємно й радісно пити братнє вино,— сказав Мічурін,— але ще більше радісно обробляти свій виноградник.

— Але виноград — не яблуня. Наші мусульмани в Аджарії кажуть: "Виноград — їжа аллаха". А аллах, на жаль., там, де тепліше.

— Це помилка. Поставте на стіл наш російський виноград. Всі десять сортів!

І коли поставили на стіл десять повних кошиків винограду, добродушні горці оніміли від захвату. Тоді він сказав:

— Дивіться й розкажіть дітям. Поки що це тільки моделі. Але вони витримали вже сорок градусів морозу. І коли моделі підуть у виробництво по всіх колгоспах Росії, сп'яніє світ і звеселиться.

Всі раділи й співали. Пташки перестали боятись людей і дзьобали ягоди з повних кошиків, що стояли посеред столу.

Довге життя серед природи, звичка до самотності, до споглядання, без сумніву, впливають на людину, надаючи їй рис, які не властиві жителю шумного міста з його динамічним напруженим пульсом життя і з особливим станом завжди збуджених нервів. Жителі великих міст здаються більш яскравими, духовно свіжішими, але найдовші віком люди — садівники й пасічники.

— Іване...— почувся тихий поклик.

Мічурін зупинився. Що за голос? Хто кликав його? Мічурін почав озиратись і побачив неподалік, під деревом, Те-рентія. Він лежав серед зібраних яблук якийсь зовсім ніби інакший, прозорий. Він чимсь нагадував давно достиглий плід.

— Іване, підійди до мене.

Мічурін зрозумів, що Терентій вмирає. Він уперше за життя назвав його на "ти" й не по батькові. Неквапливо, щоб не виказати свого хвилювання й не порушити тиші, Мічурін підійшов до Терентія. Вони обидва були такі вже старі, що важко було розпізнати, хто з них вчений, хто чорнороб. Час немов стер з них всі подробиці побутової різниці, залишивши тільки те спільне, те людське, головне, що заробляється довгим трудом в ім'я добра аж наприкінці життя.

— Що, Терентію?

— Помираю. Склади мені руки, брате.

Мічурін опустився перед Терентієм на коліна й, склавши на грудях робочі руки його, схилився до нього.

— Спасибі.

— І тобі спасибі.

— Ну, Іване, відробили. Пора,— сказав Терентій зовсім ослаблим голосом.— Прощаю тобі все, і ти прости мені. Ти ніколи не давав мені говорити, але я був щасливий з тобою все життя. Скільки саджанців, квітів та плодів земних! Прощай... Земля єсмь і відходжу в землю.

Останніх слів вже не чути було. Це були вже не слова, а останні почуття в його гаснучій душі.

Мічурін поцілував Терегітієві руку й підвівся.

— Євгене Григоровичу,— звернувся він до Карташова, що саме підійшов з учнями.— Попрощайтесь. Помер нездійснений російський вчений, заслужений діяч наук — Терентій, мій друг.

У вересні 1934 року вся країна святкувала вісімдесятиріччя життя й шістдесятиріччя творчості Мічуріна. Понад тисячу колгоспників усіх братніх республік приїхало вшанувати Героя Праці. Робітники й колгоспники влаштували в місті на його честь урочисту демонстрацію. Уряд присвоїв йому звання заслуженого діяча науки й рідне його місто Козлов перейменував у Мічурінськ.

Про це його сповістили з щирою синівською радістю Рябов, Сипиции, Жуков і голова виконкому — молодий Мєшков.

— Одягайтеся скоріше, Іване Володимировичу,— раділи його учні, як діти.— Народу! Повний театр.

— І вся площа. Такого ще ніколи не було в нашому місті.

— Місто назвали вашим ім'ям! Мічурінськ. Місто Мічурінські Столиця російського садівництва!— казав Павло Сииицин.— Іване Володимировичу, я щасливий... Ну, я поїду. Скоріше... Чекаємо!

Мічурін посміхався.

— Цікаво... Мічурінськ, кажете? Що ж це? Ну, гаразд... Спасибі тобто... Піду, обов'язково піду подивлюсь, що за місто таке... Ніколи не бував. Занехаяне, мабуть, поганеньке собі містечко.

— Що ви! Чудове місто!— хвилювались учні.— Ми щасливі, що ви, Іване Володимировичу, дожили до такої шани.

— Ми зрозуміли, що таке щастя!

— Щастя?— машинально повторив Мічурін, зав'язуючи перед дзеркалом галстук і вдивляючись у глибокі сліди часу на своєму обличчі. — Господи, як я ненавиджу ці зморшки!— подумав він уголос і важко Зітхнув.— Як це негарно... Жахливо. Все б віддав — академію, звання й місто, найкраще в світі, не те що Козлов, і шану всю, й ордени. Всю цю суєту. Аби лиш вернути мені п'ятнадцять коней вороних48. Ні. Помчали коні й ніколи вже... А скільки залишилось незакінче-ного, скільки зовсім незбагненного. Так Мічурінськ, кажете? Хай буде.

Потім він вийшов у сад, зупинився біля фіалкової лілії й зняв капелюх.

— Ну, Сашо, от ми з тобою й пішли.

Мічурін зірвав лілію й засунув її в петличку сюртука. Він не схотів їхати і пішов пішки містом. За ним на певній відстані йшли люди. Попереду людей — машина "газик". Тільки веселий хлоп'ячий рій

кружляв навколо самого Мічуріна. От він пройшов одну вулицю, другу. З подивом дивились на нього люди, що так недавно, здавалось, були до нього байдужі.

Заврайземвідділу із своїм заступником і Рябов ішли поряд "газика". "Газик" вів ображений шофер, він давно образився на Мічуріна за те, що той не хотів користуватись машиною. Рябов теж почував себе не зовсім добре: він запізнювався. Прогулянка Мічуріна гнітила його, як примха незлагідної старої людини. Він подивився на годинник.

— Ох!.. Велика людина, але іноді... Вже запізнились.

— Кажуть, видатні люди всі такі. Нема дисципліни, розумієш!

Мічурін ішов по місту ніби вперше. Він розглядався на всі боки й не відпрвідав на привітання людей. Він їх не бачив.

У цю заповітну свою годину він бачив усю країну, весь світ. Він знов так ясно відчув себе на земній кулі, як давно колись після відвідин американців, але інші почуття хвилювали його гордовиту душу.

— Мічурінськ... Шістдесят років... О земле Російська... Спасибі, спасибі вам всім, всім, всім...

Коли Мічурін з'явився в президії на сцені міського театру, зал завирував такими овоціями, які й не снились ніколи най-видатнішим артистам.

Гучне тисячоголосе "ура", безперестанні оплески, музика,, радісні вигуки, сповнені вдячності й зворушливої шаноби, гриміли, аж стугоніли стіни.

Неначе на Надзвичайний з'їзд Рад чи на інше яке врочисте всенародне свято з'їхались представники всіх братніх республік, всіх

академій, садівники всіх областей — далекосхідні, сибірські, алтайські, уральські, волзькі, івановські, закавказькі, українські — старі, й молоді, й зовсім юні, чоловіки й дівчата-городниці, в яскравих нарядних костюмах, самі схожі на квіти й плоди.

Весь театральний зал і вся сцена прикрашені були багато й щедро квітами й безліччю фруктів. На кольорових полотнищах написані були вислови Леніна, висловлювання самого Мічуріна, що теж набули вже значення цитат.

І коли надійшла телеграма від уряду, все залунало з подвоєною силою, все підвелося, радіючи тріумфу вченого. І коли приголомшений, в раптовому нападі страшного знесилля, Мічурін опустився в крісло, зал довго ще не міг втихомиритись, довго ще гукали йому славу молоді голоси всіма мовами.

Великий перетворювач природи сидів за столом, відособлений від усіх. Він пізно спив з терпкої чаші визнання, на заході похилого свого віку, і сидів серед потомків, позбавлений гордості, гонору, змагання й ненависті до своїх супротивників, яких він ненавидів усе життя пристрасною, невгасимою ненавистю, забуваючи через цю велику пристрасність своєї натури, що супротивники були здебільшого просто обмеженими, необдарованими людьми. Природа не дала йому спокою велетня дуба, що тихо й велично підноситься своєю високою кроною над лісом ясенів, осик і кленів, замріяних яворів і тихих задумливих верб.

Він був розлюченим левом серед безжурних стад, орлом у клітці, полководцем без армії. Довгі роки переслідувала полководця ясність завойовницької мети, але ж велич тріумфу перемоги, завбаченої його генієм, краяла йому душу своєю майже казковою віддаленістю й півстоліття надавала йому вигляду маніака.

І от, нарешті, він побачив свою армію. Вона прийшла, прилинула до нього, численна, молода, перейнята запалом наступу. Вона одержала

вже ряд блискучих перемог у невеликих сутичках з супротивником і, вітаючи свого полководця, сяяла радістю, бувши певною, що досягла вже вершини завоювань.

Але, як майже і все дороге в житті, армія прийшла надто пізно. Не йому вже вести її в походи, не йому громити ворога з академічних трибун. Оберуть борці інших, менш досвідчених, але міцних духом командирів і рушать у великий похід на природу, несучи з собою, можливо, саме лише його ім'я. Для завершення походу не вистачило тільки-но якихось п'ятдесяти років.

Мічурін сидів замислений і байдужий до вітань. На старому обличчі його не сяяла радість, і переможний вогонь не блищав у стомлених очах. Мудрий сум завершення життя, якого вистачило лише на те, щоб прочинити вузеньку щілинку в таємниці природи, тихий смуток загасання обгорнув його своїм присмерком. На хвилину він заплющив очі, і всі вісімдесят років зморщок, що глибоко зорали вздовж і впоперек його лице, раптом напружились і схрестились одна з одною, наче перемоги з помилками, й нікому вже не прочитати, як, коли й чому пролягла зморшка, яка гірша, яка краща. Всі були однаково трудні, всі привели до тріумфу.

Зал стугонів від урочистих оплесків.

Все своє життя був він майже байдужий до визнання. Але невдачі, нерозуміння, невизнання й заперечення завжди жорстоко ранили й гнітили його. Він прожив життя винятково важке й не тільки через злигодні, що йому судила доля, але й через саме цю особливість своєї вдачі. Він не був делікатною людиною, він не завдавав собі клопоту з цією дуже потрібною й дорогою людською властивістю. Йому було ніколи все життя. Звичайна обмеженість оточення дратувала його саме тому, що гальмувала рух його думки. Бачені в природі речі набували іноді такої граничної ясності, що нерозуміння тих, хто його оточував, здавалось йому злочинним. Тоді він був несправедливий до людей і жорстокий. Він втрачав здатність відрізняти головне від неістотного,

був при-чіпливим, дріб'язковим і різким, і, втомивши за день відданих своїх співробітників, змучений і знесилений, тікав рятуватись на самотині до своєї улюбленої супротивниці — природи. Але приходив до неї вже не як узурпатор і воїн, який вимагає покори, а як немічний блудний син її і слуга, як подрібна її частка, скороминуща, майже миттєва в безумі пшому русі життя.

І, опускаючись тоді на коліна, падаючи на цілющі трави між нічних кущів, він пошепки лепетав уривки давно забутих дитячих молитов вперемеж з власними недосконалими віршами. Та марними були всі його словесні зусилля, й, щоб не зганити відчуття космосу мізерністю словесних звірень, він благально мовчав у болісному й глибокому самоспогляданні, оглядаючись на всі чотири сторони світу. І тоді сльози захвату душили його, і йому, що прийняв хвилевий старечий спогад дитинства за реальність, здавалось на якусь мить, що є в світі бог, з яким він перебував весь час у стані непримиренної війни... І тоді, скрушаючись і клянучись в примарному поборництві своєму й плачучи від втихомирення й відчуття великої світової єдності, старий російській Мікеланджело природи прощав усе і всіх на світі, тому що квола і немічна є людина сама-одна, і все життя самотнього скорботне.

А коли, працюючи знову в саду, він з гіркотою згадував свою кволість і навіть обминав те місце, немовби соромився рослин своїх, безмовних свідків падіння, яким він усе життя своє загрожував волею воїна й завойовника.

Оратори змінялись на трибуні під музику й грім оплесків. Знамениті учні, що зажили вже собі слави в усьому науковому світі, академіки дякували йому за науку й блискучий життєвий приклад.

Мічурін мовчав. Але коли вийшли на сцену зовсім юні мічурінці-комсомольці й піонери в піонерських галстуках — і повернули йому, своєму дідусеві, з любов'ю його яблука,— найдосконаліші плоди землі всіх братніх республік,— він тихо заплакав і, зійшовши на трибуну з яблуком у руці, сказав, уклонившись усім:

— Я дякую вам. Далі я хочу сказати, що суть цього зібрання, безсумнівно, полягає в тому, що величезна своєю невимірною важливістю садова справа наших колгоспів перемогла.

Я щасливий. Я кажу: хай кожен колгоспник виростить своєю працею одне дерево.

Я хочу ще сказати, що тільки за Радянського уряду я дістав можливість здійснити свої багаторічні плани. Великий Ленін дав мені все. Спасибі, спасибі. Я бачу майбутнє нашої Батьківщини величним і прекрасним, сповненим можливостей.

Я старий. Але поки я живий — я йду вперед. Пам'ятайте, хто не йде вперед, той неминуче залишається позаду. І ще скажу. На протязі всієї історії людської культури діти вперше знайшли своє місце в колгоспному саду для доцільного використання своїх сил і здібностей.

Мені здається, я працював усе життя для них.

З глибокою радістю я передаватиму й далі свої знання дітям, поки в моїх грудях б'ється людське серце.

Незабаром він помер. Він був такий старий і так багато зробив, що ніхто за ним не плакав і смерть його відгукнулась у серцях потомків самою лиш тихою задумою вдячності й глибокої пошани до високого подвигу людського життя.

Йому поставлять пам'ятник. Він буде вирізьблений не похилим, яким він був на старості, а прямий і відвертий, з непокритою головою, лагідно замислений і засмучений від пізнання. В простягнутих вперед руках його будуть плоди — його дар людству. І на граніті його п'єдесталу буде написано:

Добрій людині

[1946—1955]